

**Advies van de commissie ingesteld bij besluit van het College van
Burgemeester en Schepenen van de stad Gent van 28 november 2024
met betrekking tot de vraag om restitutie van het schilderij**

“Portret van bisschop Antoon Triest”,

toegeschreven aan Gaspar de Crayer (MSK inv.nr. 1948-Z),

door erfgenamen van Samuel Hartveld

Gent, 26 september 2025

Leden van de Commissie: Michel Ceuterick, Jacques Lust, Georges Martyn

Wetenschappelijke ondersteuning: Amber Gardeyn

Inhoudsopgave

1. INLEIDING: OPDRACHT	3
2. HET SCHILDERIJ EN ZIJN HERKOMST	4
3. JURIDISCH EN ETHISCH KADER.....	7
3.1. TOEPASSELIJK RECHT (INTERNATIONAAL PRIVAAT RECHT)	7
3.2. JURIDISCH KADER NAAR BELGISCH RECHT.....	7
3.3. INTERNATIONALE RICHTLIJNEN	8
3.4. BEOORDELINGSKADER RESTITUTIECOMMISSIES IN EUROPA.....	10
3.5. BEOORDELINGSKADER COMMISSIE.....	11
4. DE CLAIMENDE PARTIJEN	13
4.1. FAMILIEGESCHIEDENIS EN ERFOPVOLGING.....	13
4.2. DE ONROERENDE NALATENSCHAP IN BELGIË	16
4.3. DE ROERENDE (EN VOLLEDIGE) NALATENSCHAP	17
5. ANALOGE CLAIM TEN AANZIEN VAN TATE GALLERY	19
6. RECONSTRUCTIE VAN DE FEITEN.....	20
6.1. DE CONFISCATIE VAN DE COLLECTIE HARTVELD	20
6.2. DE AANKOOP DOOR RENÉ VAN DE BROEK.....	21
6.2.1. <i>Inhoud- en waardebeoordeling van de aankoop</i>	22
6.2.2. <i>Betaling van de koopprijs</i>	23
6.3. COMPENSATIE AAN SAMUEL HARTVELD OF ZIJN ERFGENAMEN	23
6.3.1. <i>Aanvragen vanwege Hartveld of de erfgenamen aan de overheid</i>	23
6.3.2. <i>Mogelijke andere compensatie</i>	26
6.3.2.1. Algemeen	26
6.3.2.2. De hoogstwaarschijnlijk vervalste brief van 5 juli 1945.....	27
6.3.2.2.1. Context van de brief	27
6.3.2.2.2. Is de brief vervalst?	31
6.3.2.3. Over de relaties Hartveld – Van de Broek	32
6.3.2.3.1. Geen boekhoudkundige bewijzen.....	32
6.3.2.3.2. Wel een huurovereenkomst.....	32
6.3.2.3.3. Hartvelds financiële belangen worden tijdens de oorlog verder behartigd	33
6.3.2.3.4. Samenwerking tussen Hartveld en Van de Broek voor en na de oorlog.....	33
6.3.2.3.5. Van de Broek als ‘bewaarder’ tijdens de oorlog	37
6.3.2.3.6. Stukken uit de schattingslijst De Heuvel nog aanwezig in de nalatenschap	38
6.3.2.3.7. Bijkomende vaststellingen	39
7. RECHTVAARDIGE EN BILLIJKE OPLOSSING: ADVIES	40
7.1. ERNSTIGE EN OVEREENSTEMMENDE FEITELIJKE VERMOEDENS.....	40
7.2. CONCLUSIE	42
BEWIJSSTUKKEN (IN CHRONOLOGISCHE ORDE)	44

1. Inleiding: opdracht

De Commissie, bestaande uit Michel Ceuterick, Jacques Lust en Georges Martyn, wetenschappelijk ondersteund door Amber Gardeyn, heeft kennis genomen van de restitutievraag van 3 oktober 2023, ingediend door advocaat [REDACTED] (Themis [REDACTED] Rechtsanwalts, München) namens de Sonia Klein Trust (erfopvolger van Samuel Hartveld (1878-1949), zie verder onder 4.1) met betrekking tot het schilderij *Portret van bisschop Antoon Triest*, toegeschreven aan Gaspar de Crayer, dat tot de collectie van het Museum voor Schone Kunsten Gent behoort, alsook van de daarbij gevoegde stukken (bewijsstuk 42 – 20231003).

Conform artikel 2 van het opdrachtsbesluit (stuk 43 - 20241128) is de Commissie overgegaan tot “het verzamelen van de relevante feiten en het onderzoeken ervan, zowel door eigen onderzoek als op basis van contacten met diverse partijen, en op basis van een juridische en historische beoordeling, waarbij rekening gehouden wordt met de internationale context”, om “een gemotiveerd advies te geven over de door de Stad Gent aan te nemen houding tegenover de restitutieclaim van de erfgenamen van wijlen de heer Samuel Hartveld”.

Bij elke vergadering, voor de evaluatie van aangebracht bewijsmateriaal en voor de beslissing over mogelijke verdere onderzoekopdrachten, is conform artikel 5 van het aanstellingsbesluit steeds gestreefd naar unanimiteit onder de stemgerechtigden. Over de hiernavolgende motiveringen en concluderend advies heeft de Commissie unaniem beslist.

Wegens vertragingen ten gevolge van het wachten op toestemmingen tot inzage van bepaalde archieven, heeft de commissie om verlenging gevraagd van de oorspronkelijke aanstellingstermijn (tot 1 juni 2025) en bij besluit van het College van Burgemeester en Schepenen van 19 juni 2025 is de datum voor het indienen van het advies uitgesteld tot 30 september 2025 (stuk 47 - 20250619); tevens werd in hetzelfde collegebesluit toelating verleend om bij twee schriftdeskundigen advies te vragen over het al dan niet vervalst karakter van een voor het onderzoek relevant document (zie verder, onder 6.3.2.2, brief van 5 juli 1945 van Samuel Hartveld aan René Van de Broek).

De Commissie is samengekomen op 20 januari, 3 maart, 5 mei, 5 juni, 4 juli, 12 augustus, 16 en 26 september 2025. De verslagen van de vergaderingen worden, als interne werkdocumenten met voorlopige denkpistes, hypothesen en evaluatie van de vordering van het onderzoek, als vertrouwelijk beschouwd en niet aan het publiek meegedeeld, wegens het bevatten van evoluerende standpunten van de commissieleden, waarvan de bekendmaking een inbreuk op het deliberatiegeheim van de Commissie en de privacy van haar leden zou zijn.

In de loop van het onderzoek heeft zich een bijkomende *claimant* gemanifesteerd. Bij brief van 21 augustus 2025 liet het Londense advocatenkantoor Mishcon de Reya

namens hun cliënt [REDACTED] (zie verder, onder 4.1, over de familiegeschiedenis) weten – niettegenstaande *trustee* te zijn - niet betrokken te zijn geweest bij de hiervoor vermelde *claim* van de Sonia Klein Trust en dat de oorspronkelijke *claim* dus niet namens “de” (lees: alle) erfgenamen van Samuel Hartveld kan gelden. [REDACTED] meent daarentegen wel een “*shared interest*” te hebben en vraagt met zijn rechten rekening te houden (stuk 48 - 20250821).

In wat volgt wordt, na de omschrijving en de herkomst van het kwestieuze schilderij, eerst het beoordelingskader (juridische en ethische overwegingen) geschetst waardoor de Commissie zich heeft laten leiden. Vervolgens wordt onderzocht of de *claimants* effectief als rechtsopvolger van Samuel Hartveld kunnen optreden. Ten slotte wordt ingegaan op de gegrondheid van de *claim* en wordt na het overlopen van de vele en vaak bediscussieerbare elementen van bewijs geconcludeerd wat de Commissie vindt *in casu* de gerechtvaardigde en eerlijke oplossing te zijn.

2. Het schilderij en zijn herkomst

Portret van bisschop Antoon Triest is een schilderij, olie op doek van 229 cm hoog en 165 breed, ongesigneerd en ongedateerd, maar sinds 1967 toegeschreven aan Gaspar de Crayer (Antwerpen 1584 – Gent 1669) en gesitueerd in de periode 1627-1630. Het is inventarisnummer 1948-Z van de collectie van het Gentse Museum voor Schone Kunsten (MSK). Het werk werd aangekocht door de Stad Gent in december 1948, nadat het voor een periode van zes maanden te zien was geweest in het toenmalige Bijlokemuseum (nu STAM). Ook na de aankoop bleef het werk vermoedelijk geruime tijd publiek toegankelijk als onderdeel van de permanente opstelling van het Bijlokemuseum. Zeker is dat het sinds de restauratie en heropening van het museum als STAM in 2005 geen deel meer uitmaakt van de vaste opstelling en sindsdien in het depot van het STAM bewaard werd. Het werk werd verder getoond in tentoonstellingen in 1956 (*Scaldis*, Sint-Pietersabdij Gent), 1974 (*1000 jaar Eekergem*, Oudheidkundig Museum Gent), 1976 (*400ste verjaardag van de geboorte van Bisschop Triest*, Sint-Baafskathedraal Gent), 1977 (*Herdenking geboorte Antonius Triest*, Kasteel Cortewalle Beveren) en 2003 (*Krijg en Kunst: Leopold Willem, Habsburger, landvoogd en verzamelaar*, Alden Biezen Bilzen). Het werd in juni 2018 naar het Gentse Museum voor Schone Kunsten overgebracht voor een kleine collectiepresentatie over *Gaspar de Crayer en Gent: Onlosmakelijk verbonden*, ter gelegenheid van een grote retrospectieve tentoonstelling van Gaspar de Crayer in *Musée de Flandre* in Cassel. Na deze collectiepresentatie bleef het portret in het depot van het MSK, waar het werk zich tot op heden bevindt (informatie uit de registratiedatabank Axiell van STAM en MSK). De tentoonstellingsgeschiedenis van het portret wijst op de eerder lokale waarde van het schilderij. Het portret werd niet zozeer getoond omwille van intrinsieke artistieke kwaliteiten, maar gaf in eerste instantie een gezicht aan de

historische figuur van bisschop Antoon Triest, die als kunstmecenas een belangrijke artistieke impuls gaf aan de zeventiende-eeuwse stad Gent.

De geportretteerde is de kunstminnende Antonius Triest (1577-1657), bisschop van Gent van 1620 tot zijn dood. Hij verwierf talrijke kunstwerken bij, onder andere, Peter Paul Rubens (1577-1640), Antoon van Dyck (1599-1641) en Gaspar de Crayer, die voornamelijk voor de verfraaiing van de Sint-Baafskathedraal bestemd waren.

Volgens het museumdossier (Gent, Museum voor Schone Kunsten, inv.nr. 1948-Z) kocht de stad Gent het werk van kunsthandelaar René Van de Broek (op dat moment handeldrijvend onder de benaming 'Galerij Otto Venius' met zetel in de Otto Veniusstraat 3 te Antwerpen) bij beslissing van het College van Burgemeester en Schepenen van 28 december 1948 (stuk 23 - 19481228). Op dat moment handelde de stad te goeder trouw (zie 3.2).

Volgens *Museum voor Schone Kunsten Gent: Catalogus schilderkunst, Deel 1 (14de-18de eeuw)* (Gent, Museum voor Schone Kunsten, 2007, p. 73) behoorde het schilderij voor 1927 tot de verzameling van Sir Kenneth Matheson (Duncraig Castle, Plockton) en was het toen toegeschreven aan Antoon van Dyck. Het werd vervolgens geveild door Willis's Rooms, in Londen, op 27 oktober 1927 (lot nr. 20). Koper was de Antwerpse kunsthandelaar Samuel Hartveld. Het werk was toen toegeschreven aan Cornelis de Vos (1584-1651). Hartveld was als kunsthandelaar heel actief in Groot-Brittannië.

Dat het werk in een Britse privéverzameling was beland, is niet verwonderlijk - bij Britse kunstverzamelaars was Vlaamse barokkunst zeer geapprecieerd - en heeft voornamelijk te maken met de confiscaties en verkopen onder het Frans bewind (1795-1815), waardoor vele kerkelijke cultuurgoederen, ook uit Gent, verdwenen. Het *Portret van bisschop Antoon Triest* door Gaspar de Crayer werd echter door de Fransen niet geroofd en meegenomen naar Frankrijk (zie Charles Piot, *Rapport à Mr. le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1996; Pierre-Yves Kairis, *Nouveaux regards sur les saisies patrimoniales en Europe à l'époque de la Révolution française*, Turnhout, Brepols-KIK, 2020).

In 1927-1928 was het werk in bezit van Hartveld, maar in 1929 wordt het vermeld als behorend tot de verzameling van G. Neumans (Brussel), nu toegeschreven aan Peter Paul Rubens. Als werk van Rubens wordt het vervolgens geveild tijdens een openbare verkoop van de verzameling Chasles, door Galerie Fiévez, te Brussel, op 16 december 1929 (lot nr. 79).

In 1937 wordt het werk opnieuw vermeld als behorend tot de verzameling van Samuel Hartveld.

De Joodse kunsthandelaar Samuel Hartveld ontvlucht in mei 1940 België, belandt via Portugal in de Verenigde Staten en laat dit schilderij, samen met 65 andere (zie verder), achter in zijn galerij in de Otto Veniusstraat 3 te Antwerpen.

De Duitse bezetter stelt tijdens de oorlog over de galerij een *Verwalter* aan (zie verder voor de concrete data). De *Verwaltung* is een soort van (tijdelijk) sekwester, maar met – door de Duitse overheid toegekende - bevoegdheid voor de *Verwalter* om tot verkoop over te gaan. De *Verwalter* verkoopt inderdaad de hele kunstverzameling van de galerij Hartveld aan René Van de Broek (zie verder). Hierdoor is de eigendom van de schilderijen, door spoliatie door de bezetter, overgegaan van Samuel Hartveld op René Van de Broek.

Het schilderij *Portret van bisschop Antoon Triest*, toen toegeschreven aan Gerard Seghers (1591-1651), werd na de oorlog en een jaar voor het overlijden van Samuel Hartveld, in 1948, door de stad Gent verworven door aankoop bij René Van de Broek voor 50.000 BEF (stuk 23 - 19481228).

Het schilderij was op 3 april 1943 al door René Van de Broek aangeboden aan het Bijlokemuseum. Wanneer Van de Broek opnieuw contact opneemt in 1948, stelt hij een langdurige bruikleen voor, namelijk voor zes maanden tentoonstelling van 1 juli 1948 tot 1 januari 1949. Het werk werd inderdaad in het Bijlokemuseum geëxposeerd en in die maanden werd vooral gediscussieerd over de prijs. De Commissie van het Museum voor Schone Kunsten adviseerde positief voor aankoop op 24 december 1948.

Omdat uit deze herkomstgeschiedenis *prima facie* blijkt dat het om gespolieerd goed gaat en er geen duidelijk bewijs is dat de gespolieerde hiervoor gecompenseerd werd, ligt de vraag tot restitutie, anno 2025, voor de hand, indien toepassing wordt gemaakt van de *Washington Principles on Nazi-Confiscated Art* en er effectief geen bewijs van eerdere compensatie is.

Het werk van de Commissie bestaat er onder meer in het precieze verloop van de feiten, tijdens en na de oorlog, in kaart te brengen om op basis van een meer volledig beeld van de feiten tot een advies met betrekking tot de restitutievraag te komen. Het door advocaat [REDACTED] toegestuurde feitenrelaas beperkt zich voornamelijk tot de vooroorlogse en de oorlogsjaren. De naoorlogse periode van mogelijk rechtsherstel komt slechts in één zin aan bod (zie verder).

3. Juridisch en ethisch kader

3.1. Toepasselijk recht (Internationaal Privaat Recht)

Allereerst moet er worden nagegaan welk recht van toepassing is op de terugvordering van een schilderij in bezit van een Belgische rechtspersoon (stad Gent). Het Wetboek Internationaal Privaat Recht bepaalt hieromtrent het volgende:

Art. 87. § 1. De zakelijke rechten op een goed worden beheerst door het recht van de Staat op wiens grondgebied dit goed zich bevindt op het tijdstip dat zij worden ingeroepen. De verwerving en het verlies van die rechten worden beheerst door het recht van de Staat op wiens grondgebied het goed zich bevindt op het tijdstip dat de handelingen of feiten die worden ingeroepen als grond van verwerving of verlies van die rechten, zich voordoen.

Deze algemene bepaling moet *in casu* worden aangevuld door artikel 92 Wetboek Internationaal Privaat Recht, dat het recht aanduidt dat van toepassing is op geschillen over de terugvordering van gestolen goederen. Het schilderij werd immers, samen met 65 andere schilderijen, onder *Verwaltung* gesteld door de bezetter. Dit is een duidelijke daad van (juridische) spoliatie, waardoor artikel 92 van toepassing is op de onderliggende vordering. Hoewel zal blijken uit dit adviesrapport dat de schilderijen niet feitelijk zijn weggehaald bij de oorspronkelijke eigenaar ('roofkunst' in de volkstaal), is Samuel Hartveld wel juridisch van zijn eigendom ontzet door de bezettende macht.

Art. 92: De terugvordering van een gestolen goed wordt beheerst, naar keuze van de oorspronkelijke eigenaar, door het recht van de Staat op wiens grondgebied het goed zich bij zijn verdwijning bevond of door het recht van de Staat op wiens grondgebied het goed zich bij de terugvordering bevindt. Niettemin, indien het recht van de Staat op wiens grondgebied het goed zich bij zijn verdwijning bevond, geen enkele bescherming aan de bezitter te goeder trouw toekent, kan deze de bescherming inroepen die het recht van de Staat op wiens grondgebied het goed zich bij de terugvordering bevindt, hem toekent.

Bijgevolg is het recht van het land waar het goed gespolieerd werd of het land waar het goed zich nu bevindt van toepassing. De keuze voor het rechtstelsel wordt door de wetgever aan de oorspronkelijke eigenaar (*in casu*: de erfgenamen van Samuel Hartveld) toevertrouwd. Dat keuzerecht is hier evenwel overbodig aangezien beide mogelijkheden uitkomen bij het Belgisch recht.

3.2. Juridisch kader naar Belgisch recht

Wanneer de voorliggende vraag om restitutie bekeken wordt vanuit een positiefrechtelijk perspectief, wordt al snel duidelijk dat er naar Belgisch recht geen restitutiemogelijkheid

meer bestaat. Hoewel sinds de feiten tijdens de Tweede Wereldoorlog het toen geldende (oud of Napoleontisch) Burgerlijk Wetboek, wat het goederenrecht betreft, vervangen is door de nieuwe bepalingen van boek 3 van het (nieuw) Burgerlijk Wetboek, zijn de rechtsprincipes niet veranderd. Essentiële bepalingen zijn:

Artikel 2279 oud BW, nu art. 3.24 BW: Versterkte bewijsfunctie bij roerende goederen
De bezitter te goeder trouw van een zakelijk recht op roerende goederen wordt vermoed over een titel te beschikken, behoudens tegenbewijs.

Artikel 2280 oud BW, nu art. 3.28 BW: Onmiddellijke verkrijging te goeder trouw van roerende goederen

§ 1. Hij die onder bezwarende titel, te goeder trouw, een zakelijk recht verkrijgt op een roerend goed van een persoon die er niet over kon beschikken, wordt titularis van dat recht, van zodra hij het ongestoord en ondubbelzinnig bezit verkrijgt.

De titularis van een zakelijk recht die een roerend goed heeft verloren of van wie een roerend goed werd gestolen, kan dat goed evenwel terugvorderen tegen de in het eerste lid bedoelde bezitter gedurende een vervaltermijn van drie jaar te rekenen vanaf de dag van het verlies of de diefstal; dat recht op terugvordering bestaat niet voor de wettelijke betaalinstrumenten.

Wanneer de stad Gent in 1948 het schilderij van René Van de Broek aankoopt, doet ze dat ‘te goeder trouw’, een begrip dat naar de standaarden van 1948 dient geïnterpreteerd te worden. De stad wist niet, noch had de stad moeten weten, dat het schilderij een gespolieerd goed was. Daaruit volgt dat de stad Gent een rechtsgeldige eigendomstitel verworven heeft. De oorspronkelijke eigenaar kon slechts tot drie jaar na de oorspronkelijke spoliatie het schilderij terugvorderen. De restitutievordering zou dus door het Belgische gerecht afgewezen worden.

3.3. Internationale richtlijnen

Tijdens de jaren negentig van de twintigste eeuw wint in de publieke opinie de mening steeds meer terrein dat er een nieuwe ronde aan rechtsherstelmaatregelen moet komen voor het historisch onrecht dat plaatsgevonden heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog. Belangrijke veruitwendigingen daarvan zijn de *Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art*, een internationaal *soft law*-instrument dat door 44 staten, waaronder België, werd ondertekend ter gelegenheid van de *Washington Conference on Holocaust Era Assets* die in december 1998 plaatsvond (zie <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/>).

De daar afgesproken 11 beginselen voorzien een leidraad voor staten bij het uitwerken van een nationaal beleidskader omtrent door de nazi's gespolieerde goederen. De

Washington Principles kunnen worden opgedeeld in drie pijlers: 1) het inzetten op herkomstonderzoek, 2) het beschikbaar stellen van onderzoeksdocumentatie en archief, en 3) het beslechten van eigendomsconflicten.

Meer concreet sturen de beginselen aan op proactieve identificatie van gespolieerde kunstwerken en de vooroorlogse eigenaars ervan (beginsel 1). Bij een dergelijk onderzoek en bij het bepalen of iets al dan niet gespolieerd is, moeten de onderzoekers rekening houden met de onvermijdelijke onduidelijkheden en lacunes in de herkomst die eigen zijn aan zowel het verstrijken van de tijd als de gangbare omstandigheden tijdens de Holocaust en de gevolgen ervan (beginsel 4). De resultaten van het gevoerde herkomstonderzoek moeten volgens de beginselen gepubliceerd worden in een centraal register (beginsel 5 en 6).

Wanneer de vooroorlogse eigenaar van een gespolieerd kunstwerk kan geïdentificeerd worden, moeten staten een rechtvaardige en billijke ("*Just and Fair*") oplossing voorzien die een verschillende vorm kan aannemen naargelang de omstandigheden en de feiten van een concreet voorliggende zaak (beginsel 8). De commissies die beslissingen nemen of adviezen uitvaardigen moeten een evenwichtig samengesteld lidmaatschap kennen (beginsel 10). Tot slot worden de staten aangemoedigd om nationale implementatiemaatregelen te nemen, in het bijzonder voor alternatieve geschilbeslechtingsmechanismen bij eigendomsconflicten (beginsel 11).

Na de *Washington Conference* volgen nog twee internationale bijeenkomsten respectievelijk in 2000 in Vilnius (de *Vilnius Forum Declaration*, zie <https://www.lootedartcommission.com/vilnius-forum>) en in 2009 in Terezin (de *Terezin Declaration*, zie <https://www.lootedartcommission.com/NPNMG48464>). In deze twee *soft law*-instrumenten herbevestigen de staten hun principiële onderschrijven van de *Washington Principles* zonder dat er nieuwe beginselen worden aangedragen.

In 2024 krijgen de *Washington Principles* naar aanleiding van de 25ste verjaardag een vervolg in de vorm van 15 '*best practices*' (*Best Practices for the Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art*, <https://www.state.gov/office-of-the-special-envoy-for-holocaust-issues/best-practices-for-the-washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art>). Ze bevatten enerzijds terminologische verduidelijkingen omtrent het toepassingsgebied van de beginselen en anderzijds interpretatierichtlijnen die staten moeten helpen bij het uitbouwen of verbeteren van een verantwoord beleid ten aanzien van door de nazi's gespolieerde cultuurgooederen.

Van belang voor de voorliggende zaak is vooral dat volgens de *best practices* restitutie als voornaamste rechtvaardige en eerlijke oplossing naar voren wordt geschoven. Andere oplossingen blijven evenwel mogelijk waar de omstandigheden en de onderliggende feiten daarom vragen. Het rechtvaardig en billijk karakter van een oplossing moet bovendien vooral beoordeeld worden vanuit het perspectief van de vooroorlogse

gespolieerden en hun rechthebbenden. Verder wordt er ook van staten verwacht dat ze de rechtsregels die restitutie verhinderen buiten spel zetten. Daarbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld verjaringstermijnen, onvervreemdbaarheid van publieke goederen en de overbescherming van kopers te goeder trouw. Staten worden daarenboven aangespoord om onafhankelijke expertorganen (restitutiecommissies) in het leven te roepen – zoals die al bestaan in onder andere Duitsland, Frankrijk, Nederland, Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk – die bindende beslissingen kunnen nemen of niet-bindende adviezen kunnen uitvaardigen over eigendomsvraagstukken. Alternatieve geschilbeslechtingmechanismen worden aanbevolen. Deze commissies dienen transparant te zijn in hun werkwijze, besluitvorming en gepubliceerde uitspraken.

De Commissie heeft zich in haar onderzoek en besluitvorming door deze principes laten leiden en steeds rekening gehouden met deze internationale richtlijnen.

3.4. Beoordelingskader restitutiecommissies in Europa

Bij het opstellen van een beoordelingskader voor de Gentse Commissie is niet alleen naar de internationale *soft law*-instrumenten gekeken, maar is de blik ook gericht op de werking en onderzoeksresultaten van de bestaande restitutiecommissies. Uit die oefening kunnen een aantal gemeenschappelijke beleidskrachtlijnen afgeleid worden. Wanneer erfgenamen een vraag tot restitutie indienen voor een bepaald cultuurgoed moeten enkele initiële zaken afgetoetst worden. Zo wordt de aandacht onder meer op de *claimants* gericht. Gezien het tijdsverloop komen *claims* zo goed als altijd van de erfgenamen van de vooroorlogse eigenaar van het mogelijks gespolieerde cultuurgoed. Bijgevolg moet de *claimant* erfgerechtigd zijn ten opzichte van de oorspronkelijke eigenaar. Al diens erfgerechtigden moeten bovendien de kans krijgen om aan de *claim* deel te nemen. Vervolgens moet nagekeken worden of het geclaimde cultuurgoed overeenstemt met het cultuurgoed dat oorspronkelijk gespolieerd werd bij de erflater. Het spreekt bovendien voor zich dat het moet vaststaan dat de partij bij wie het cultuurgoed geclaimd wordt de huidige bezitter/eigenaar is van het cultuurgoed.

Pas wanneer de voorgaande stappen doorlopen zijn, kan het eigenlijke onderzoek aanvatten. Dat onderzoek moet in twee stappen onderverdeeld worden. Ten eerste moet er onderzocht worden of er in de voorliggende zaak sprake is van spoliatie. Die term moet ruim geïnterpreteerd worden in lijn met de *Washington Principles* en de *Best Practices*. Niet enkel directe roven, maar ook dwangverkopen of confiscaties kunnen als daden van spoliatie aanzien worden. Wanneer er redelijkerwijs vanuit kan gegaan worden dat er sprake is van spoliatie, dan moet daar een daad van rechtsherstel (een rechtvaardige en billijke oplossing) aan gekoppeld worden. Een belangrijke opmerking daarbij is dat wanneer spoliatie vaststaat, er een tweede onderzoek op moet volgen om te zien of er

reeds rechtsherstelmaatregelen getroffen zijn die ervoor zouden zorgen dat de voorliggende *claim* zou kunnen leiden tot dubbele compensatie.

Idealiter gebeurt dit onderzoek naar de spoliatie en naoorlogs rechtsherstel door een onafhankelijk onderzoeksorgaan dat over de bevindingen een verslag opmaakt en voorlegt aan de restitutiecommissie.

De restitutiecommissie kan vervolgens op basis van het onderzoeksrapport een beslissing nemen dan wel een advies verlenen aan de beslissingsgemachtigde autoriteit. Hoewel dat niet bij alle Europese restitutiecommissies het geval is, is het aangeraden om de beslissingen of adviezen publiek te maken, samen met het onderzoeksverslag. Transparantie is dan ook een van de kernwaarden. Daaraan gekoppeld is het ook van belang om de beslissing of het advies voor zo veel mogelijk belanghebbenden openbaar toegankelijk te maken, door bijvoorbeeld naast de originele tekst ook een vertaling te voorzien naar een meer toegankelijke taal.

3.5. Beoordelingskader Commissie

Deze huidige Commissie werd aangesteld bij besluit van het College van Burgemeester en Schepenen van de stad Gent en dient een advies te verlenen over wat *in casu* het rechtvaardige en billijke antwoord is op de restitutieclaim. De Commissie heeft geheel onafhankelijk gehandeld en is samengesteld door experts uit de kunst-, historische, juridische en administratieve sector en ze kon een beroep doen op wetenschappelijke ondersteuning door een doctoraatsonderzoeker gespecialiseerd in het restitutievraagstuk over nazi-roofkunst.

Het huidige verslag en alle ondersteunende archiefstukken (met uitzondering van het auditoraatsonderzoek ten laste van René Van de Broek, waarvoor enkel toestemming tot inzage werd verkregen door de Commissie) worden gepubliceerd, met het oog op een maximale transparantie.

Zoals hiervoor vermeld, heeft de Commissie zich laten leiden door de *Washington Principles* en hun aansluitende verklaringen en interpretaties, en zijn vergelijkingen gemaakt met buitenlandse casussen. Tijdens dit onderzoek is ook door de Vlaamse overheid het initiatief genomen om een studietoelichting samen te stellen, die een toekomstig Vlaams restitutiekader dient voor te bereiden, met het oog op de mogelijke oprichting van een Vlaamse restitutiecommissie. Helaas was het verslag van de door de Vlaamse minister van Cultuur ingestelde studietoelichting nog niet ter beschikking bij het afsluiten van de werkzaamheden van de Gentse Commissie.

Tijdens het onderzoek van de Commissie zijn heel wat documenten verzameld, die een duidelijker beeld geven van de feiten tijdens en na de oorlog en een aanvulling vormen op eerder gevoerd onderzoek. Toch kan niet gesteld worden dat alle bewijzen voor alle

relevante feiten op heden voor handen zijn (onder meer wegens het korte tijdsbestek van zes maanden waarover de Commissie beschikte) en dus het volledige feitelijke en juridische handelen van alle betrokken actoren sluitend gereconstrueerd kan worden. Conform de *Washington Principles* moet ervan uitgegaan worden dat integraal bewijs uitgesloten is en dat bij twijfel in het voordeel van de gespolieerde moet worden geoordeeld.

Wat de bewijsstandaard betreft, kan dus geen toepassing gemaakt worden van het positiefrechtelijke bewijsrecht. Expliciete schriftelijke bewijzen ontbreken te vaak en getuigenissen zijn na het lange tijdsverloop uitgesloten. Dit betekent dat vooral met cumulatieve feitelijke vermoedens moet worden gewerkt, die enkel als bewijs aanvaard kunnen worden als ze talrijk, ernstig en overeenstemmend zijn en dus bij de leden van de Commissie elke twijfel wegnemen.

Hoewel voor een handelaar als Samuel Hartveld de bewijsstandaard wat vooroorlogse eigendom en onvrijwillig bezitsverlies betreft enigszins hoger ligt dan bij een particulier, is er niet de minste twijfel over deze beide aspecten in het voorliggende geval. De eigendom van het kwestieuze schilderij is manifest en de aanstelling van een *Verwalter* geldt als de confiscatie en dus de spoliatie van deze eigendom.

Aangezien de vooroorlogse eigendom en de spoliatie bewezen zijn, diende de Commissie enkel nog na te gaan of er al dan niet reeds een compensatie is gebeurd voor de spoliatie. Daartoe is vooral onderzoek gedaan in de nationale en internationale rechtsherstelarchieven van na de Tweede Wereldoorlog. Indien Samuel Hartveld zelf bij leven, dan wel zijn erfgenamen, al op een afdoende wijze gecompenseerd zou(den) zijn voor de spoliatie van het kwestieuze schilderij, kan het correcte antwoord op de restitutieclaim enkel de afwijzing ervan zijn, aangezien dubbele compensatie onmogelijk is.

Niettemin blijft de mogelijkheid bestaan om een morele genoegdoening te voorzien voor het financieel gecompenseerde verlies, door bijvoorbeeld de context van de spoliatie te duiden bij het werk in kwestie op de website van het museum of bij een tijdelijke tentoonstelling van het werk.

4. De claimende partijen

4.1. Familiegeschiedenis en erfopvolging

De oorspronkelijke vraag tot restitutie werd ingediend door advocaat [REDACTED] namens de Sonia Klein Trust en [REDACTED] en [REDACTED], kleinkinderen van Sonia Klein (én *trustees/beneficiaries* van de trust). Sonia (vaak ook Sophia genoemd) Klein was de dochter van Samuel Hartveld (1878-1949).

Samuel Hartveld was kunsthandelaar in Antwerpen vanaf de jaren 1920. Tijdens de jaren 1930 werd hij een van de weinige antiquairs in Antwerpen van oude schilderkunst en bij vele tentoonstellingen in de stad stelde hij schilderijen uit de zestiende en zeventiende eeuw ter beschikking. Hij ontvluchtte op 10 mei 1940 Antwerpen, met zijn tweede echtgenote [REDACTED], verkreeg op 31 mei een visum in Bordeaux en vertrok op 15 augustus uit Lissabon aan boord van het schip *Exeter* met bestemming New York (bewijzen aangeleverd door de *claimants*, gebaseerd op Geert Sels, *Kunst voor Das Reich*, Lannoo, 2022). Hij vestigt zijn officiële woonplaats in New York en bouwt er ook een kunsthandel uit.

Samuel Hartveld was in eerste huwelijk getrouwd geweest met [REDACTED]. Uit dit huwelijk zijn twee kinderen geboren: [REDACTED] [REDACTED]. Na het overlijden van [REDACTED], hertrouwde Samuel Hartveld met [REDACTED]. Uit dit huwelijk werden ook twee kinderen geboren: Sonia Hartveld (1908-1997) en [REDACTED]. [REDACTED] werd tijdens de Tweede Wereldoorlog, op 21 januari 1941, op dat ogenblik werkzaam als advocaat-stagiair in Brussel, door de bezetter opgepakt op verdenking van verzetsdaden en op 21 januari 1942 geëxecuteerd op de Nationale Schietbaan te Schaarbeek (stuk 39 - 19541012). Uit de naoorlogse archieven blijkt dat er onduidelijkheid was over zijn verzetsactiviteiten; er waren vooral aanwijzingen dat hij na de nationaalsocialistische bezetting wou ontsnappen naar Engeland.

Sonia Hartveld was in eerste huwelijk getrouwd met [REDACTED]. Ze huwde vervolgens [REDACTED] en in derde huwelijk Klein, waardoor ze in haar laatste levensfase als Sonia (vaak 'Sophia') Klein gekend was. Uit haar eerste huwelijk werd één dochter geboren, [REDACTED] die huwde met [REDACTED]. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren: [REDACTED]

In 1986 heeft Sonia Klein voor haar hele vermogen een *trust* (stichting) opgericht, waarvan haar drie kleinkinderen de uiteindelijke begunstigden zijn. Ze overleed in 1997.

De ingediende *claim* gaat uit van zowel de *Sonia Klein Trust* als twee van de drie kleinkinderen (die ook de begunstigden en *trustees* van de Sonia Klein Trust zijn). Statutair kunnen twee *trustees* de trust verbinden en dus aan een raadsman de opdracht

geven een *claim* met betrekking tot het vermogen van Sonia Klein in te dienen. De oorspronkelijke *claim*, geformuleerd door [REDACTED], is dus ontvankelijk.

Bij brief van 21 augustus 2025 deelde advocatenkantoor Mishcon de Reya namens [REDACTED], derde kleinkind van Sonia Klein, echter mee dat hun cliënt niet op de hoogte was van de oorspronkelijke *claim*, die namens de *trust*, dan wel namens 'de' (lees: 'alle') erfgenamen van Samuel Hartveld was ingesteld. [REDACTED] zou bij de beslissing van de *trust* helemaal niet betrokken zijn, al is hij "*beneficiary and trustee*". Hij vraagt daarom van het verloop van de procedure verder op de hoogte gehouden te worden en zijn belang in restitutie of compensatie te erkennen. De Commissie beschouwt ook deze *claim* als ontvankelijk.

De Sonia Klein Trust en de drie kleinkinderen Klein kunnen als de erfopvolgers van Samuel Hartveld beschouwd worden. Bij beslissing tot restitutie of compensatie moet met de belangen van de drie kleinkinderen rekening gehouden worden.

Volgens zijn testament van 19 april 1949 (stuk 24 - 19490419) ging het hele vermogen van Samuel Hartveld bij zijn overlijden (op 1 september 1949) over naar zijn echtgenote [REDACTED] als algemene legataris, met uitzondering van drie bijzondere legaten ten bedrage van 3.000 USD aan elk van zijn kinderen: de twee, [REDACTED], uit zijn eerste huwelijk en de overlevende dochter Sonia uit zijn tweede huwelijk. Bij het overlijden van de langstlevende echtgenote, [REDACTED], op 23 mei 1951, werd haar enige dochter, Sonia Klein, haar (enige) erfgename.

Na het overlijden van Samuel Hartveld was zijn nalatenschap, minstens in België, niet onbetwist. Zoon [REDACTED] uit het eerste huwelijk stelde een vordering in voor de Antwerpse rechtbank van eerste aanleg tegen zijn stiefmoeder [REDACTED], tegen zijn zus [REDACTED], alsook tegen zijn halfzus Sonia Hartveld (en haar echtgenoot [REDACTED]). Hij eiste daarbij zijn (volgens het Belgische recht wettelijke) erfdeel in het in België gelegen onroerend goed (Otto Veniusstraat 3), alsook toepassing van artikel 4 van de Wet van 27 april 1865. Deze bepaling liet Belgische erfgenamen toe ook voor roerende goederen een 'vooruitneming' te hebben op de in België aanwezige (roerende en onroerende) goederen van de erflater in de mate door toepassing van vreemd recht (*in casu* het in New York toepasselijk recht) de Belgische erfgenaam uitgesloten zou zijn van het wettelijke erfrecht dat men zou kunnen eisen indien het Belgische recht van toepassing zou zijn (wat *in casu* inhoudt dat [REDACTED] zijn reservatair gewaarborgd erfrecht van één vierde van de volledige nalatenschap zou kunnen bekomen). Bij vonnis van 16 juni 1950 werden de notarissen Frédéric Deckers en Gerard Geudens aangesteld om de vereffening-verdeling van de nalatenschap van Samuel Hartveld op te maken (stuk 29 - 19500616). De notarissen dienden een volledige boedelbeschrijving op te maken, de in België aanwezige goederen te gelde te maken en een ontwerp van verdeling op te stellen (waarbij de vooruitneming op basis van de wet van 1865 moest toegepast worden).

De werkzaamheden van de notarissen namen veel tijd in beslag. Op 14 maart 1951 en 10 mei 1951 werden aan de instrumenterende notarissen onder meer de Amerikaanse boedelbeschrijving en aangifte van nalatenschap bezorgd (stuk 31 - 19510314). Vervolgens werd het onroerend goed aan de Otto Veniusstraat openbaar verkocht (stuk 33 - 19510524). De in België aanwezige schilderijen en meubelen werden geveild (stukken 32 - 19510521 en 35 - 19510710), nadat enkele maanden eerder ook al een aantal schilderijen in New York was geveild (stuk 30 - 19501115). Op 13 juni 1951 werd de inventaris van de nalatenschap opgemaakt (stuk 34 - 19510613).

Voor de schattingen van de waarde van de roerende goederen werd een beroep gedaan op Jean-Pierre Van Goidsenhoven voor de kunstwerken en op John Simons voor de meubels, boeken, zilverwerk en porselein. Van Goidsenhoven verklaart daarbij: *“en vue de son expertise, il s’est mis en rapport avec Monsieur René Van de Broek, marchand de tableaux, demeurant à Bruxelles, Boulevard de Waterloo, 9a, qui a rassemblé tous les tableaux et objets qu’il avait en consignation pour compte de feu Monsieur Samuel Hartveld et appartenant à ce dernier pour la totalité ou pour partie ainsi qu’il sera déclaré ci-après”*. Verder verklaart Van de Broek zelf dat hij van bepaalde schilderijen mede-eigenaar is en dat hij andere schilderijen enige tijd voor de inventaris verkocht had en de prijs ontvangen die hij daarover met Samuel Hartveld was overeengekomen. Van de Broek legt over zijn verklaringen de eed af en ook mevrouw [REDACTED] conciërge van Otto Veniusstraat 3, bevestigt de feiten.

Advocaat Paul Speyer, handelend voor erfgenaam [REDACTED], maakt (algemeen) voorbehoud over de overgelegde stukken, alsook wat de beweringen van René Van de Broek betreft. Bij een volgende samenkomst bij de notaris zal hij evenwel aan dat voorbehoud verzaken, waaruit blijkt dat de verklaringen vermoedelijk correct waren. Paul Speyer was niet alleen raadsman van [REDACTED] maar hij vertegenwoordigde ook Samuel Hartveld zelf tijdens zijn leven. (Ook het dossier betreffende de erkenning van [REDACTED] als politiek gevangene, en diens gevolgde de toekenning van een financiële vergoeding aan de (erfopvolgers van) Samuel Hartveld en [REDACTED], werd behartigd door meester Paul Speyer (stuk 39 - 19541012), zo blijkt uit de brief van 12 oktober 1954 van advocaat Paul Speyer aan de uitbetalingsdienst van het Ministerie van Financiën. De advocaat verzoekt het aan [REDACTED] toegekende pensioen te betalen aan de instrumenterende notarissen Geudens en Deckers. In de brief schrijft de advocaat dat een minnelijke afhandeling of schikking tussen de erfgenamen immers niet mogelijk is: *“Une des héritières s’est toujours montrée récalcitrante et il est exclu qu’elle donne jamais procuration. [...] Les notaires ont bloqué à la Caisse des Consignations les fonds revenant à l’héritière dont question ci-dessus.”*

4.2. De onroerende nalatenschap in België

Het testament van Samuel Hartveld kon, minstens voor wat België betreft, niet integraal uitgevoerd worden, omdat minstens op een deel van de nalatenschap het Belgische recht van toepassing was (*lex rei sitae*), met name voor wat betreft het onroerend goed aan de Otto Veniusstraat 3 te Antwerpen. Hierop was immers het toenmalige Belgische erfrecht van toepassing, dat in geval van drie kinderen slechts één vierde als beschikbaar deel beschouwde en een reservatair vierde toebedeelde aan elk van de drie kinderen. Zoals blijkt uit de verklaring van het Kantoor Rechtszekerheid Antwerpen 1 is de eigendomsgeschiedenis van het gebouw aan de Otto Veniusstraat 3 als volgt (stuk 45 - 20250331):

- De grond in de Otto Veniusstraat 3 werd aangekocht door de echtgenoten Hartveld [REDACTED] op 21 maart 1927. Zij lieten er het nog steeds bestaande gebouw oprichten, met een galerij en veilingzaal op de gelijkvloerse verdieping en daarboven vier verdiepingen appartementen.
- Bij het overlijden van Samuel Hartveld op 1 september 1949 werd de ene onverdeelde helft van het eigendomsrecht toebedeeld aan de langstlevende echtgenote en de andere helft, op basis van het hiervoor vermelde Belgische erfrecht, verdeeld over de drie kinderen en de langstlevende. [REDACTED] had vanaf dan dus 5/8 onverdeelde eigendom, [REDACTED] en Sonia elk 1/8.
- Bij het overlijden van [REDACTED] op 23 mei 1951 viel het onverdeelde aandeel van [REDACTED] volledig toe aan haar enige overlevende dochter. Op dat moment had Sonia Hartveld dus 6/8 en hadden [REDACTED] elk 1/8.

Op het moment dat aangifte van de nalatenschap werd gedaan voor de nalatenschap [REDACTED], werd ook de aangifte voor de nalatenschap Hartveld ingediend. Er werden enkel onroerende goederen aangegeven, in het geval van Hartveld ter waarde van 990.000 BEF in 1949 en voor [REDACTED] ter waarde van 1.237.500 BEF in 1951 (zie stuk 36 - 19510926).

- Ingevolge de openbare verkoop in het kader van de vereffening-verdeling werd het onroerend goed toegewezen aan [REDACTED] op 7 juni 1951.

Mocht ook de schilderijencollectie van Samuel Hartveld volgens het Belgische recht vererven, dan zouden mogelijk dus ook (de erfgenamen van) [REDACTED] Hartveld een (gedeeltelijke) *claim* tot compensatie kunnen indienen, wegens rechtsopvolgers van Samuel Hartveld. *Prima facie* is dit het geval. Samuel Hartveld was een professionele handelaar in schilderijen, die het gebouw aan de Otto Veniusstraat als galerij, verkoopzaal en herstelplaats gebruikte. Het was tevens zijn officiële woonplaats. Volgens het toenmalige artikel 524 (oud) Burgerlijk Wetboek geldt: "Voorwerpen die de eigenaar van een erf voor de dienst en de exploitatie van dat erf daarop geplaatst heeft, zijn onroerend door bestemming."

Aangezien (weze het op een wellicht vernietigbare wijze, maar nooit *de iure* nietig verklaard door de rechtbank) de schilderijencollectie evenwel door de bezetter geconfisqueerd en doorverkocht is, was er op het moment van overlijden een scheiding ontstaan tussen de schilderijencollectie en het onroerend goed.

De schilderijen dienen dan ook als roerende goederen beschouwd te worden en daarvoor gelden andere internationaalprivaatrechtelijke aanknopingspunten.

4.3. De roerende (en volledige) nalatenschap

Op het moment van zijn overlijden (in Londen) had Samuel Hartveld zijn officiële woonplaats in New York, waardoor voor de roerende goederen (en dus zijn schilderijen) het aldaar geldende recht van toepassing is. De *Surrogate Court of the County of New York* bekrachtigde het hiervoor al aangehaalde testament van Samuel Hartveld (*file number* P1949-2700/A, bewijzen aangedragen door de *claimants*). Op een geldelijk bijzonder legaat van 3.000 USD na, ontvangen volgens dat testament de kinderen uit het eerste huwelijk van Samuel Hartveld geen enkel ander deel van de nalatenschap. Het is daardoor in principe uitgesloten dat (de erfgenamen van) [REDACTED] nog een *claim* zouden kunnen laten gelden.

Zoals eerder aangehaald, gold echter in 1949 de wet van 27 april 1865, die er precies in voorzag dat erfgenamen die benadeeld waren door de toepassing van vreemd recht, toch hun Belgisch reservatair recht konden uitoefenen op de in België aanwezige goederen van de nalatenschap. Bij vonnis van 16 juni 1950 is deze regel uitdrukkelijk van toepassing verklaard op de nalatenschap van Samuel Hartveld (stuk 29 - 19500616). Op basis van dat vonnis hebben instrumenterende notarissen Geudens en Deckers op 29 juni 1953 een ontwerp van vereffening-verdeling (stuk 38 - 19530629) opgemaakt op basis van een boedelbeschrijving (stuk 31 - 19510314). Na bezwaren door de partijen werd een definitieve vereffening-verdeling opgemaakt (stuk 40 - 19541117).

In de vereffening worden, zowel voor het Belgische als het Amerikaanse bezit, alle activa en passiva opgesomd. Tot de activa behoort (onder hoofdstuk 2, rubriek 3) een “Rekening van de heer Van de Broek”:

“De heer René Van de Broek, verzamelaar van oudheden, wonende te Brussel, 9 A, Boulevard de Waterloo, blyft nog een som van 51.353,85 [Belgische] frank verschuldigd, volgens de hiernavolgende afrekening.

Hy is verschuldigd:

1° Aankoopprys van schilderyen waarvan sprake in bovenstaande opmerking: 25.680 [frank]

2° Verkoopprys van schilderyen en verschillende voorwerpen door hem verkocht vóór het vonnis: 45.959,85 [frank]

3° Aandeel in de verkoopkosten: 2.045 [frank]
Totaal: 73.684,85 [frank]

Maar er is hem verschuldigd:

1° Zyn aandeel in de verkoopprijs van verschillende schilderyen, waarvan hy mede-eigenaar was: 20.450 [frank]

2° Restauratiekosten: 1.881 [frank]

Totaal: 22.331 [frank]

Blijft: 51.353,85 [frank]”

Bij de verdeling krijgt [REDACTED] volledig zijn hiervoor vermelde voorafnemings toebedeeld. Het ontwerp van vereffening-verdeling stelt hierover:

“Berekening der voorafnemings: [REDACTED] werd beroofd van zijn erfdeel, zijnde een vierde in volle eigendom; met name in de roerende nalatenschap in België (245.412,42 BEF) en in de nalatenschap in Amerika (1.805.421,92 BEF), samen 2.050.834,34 BEF.” [...] één vierde is 512.708,58, zodat hem na aftrek van het reeds betaalde legaat van 3.000 USD nog 362.108,58 toekomt.

Na bezwaren en bijkomende bewijzen krijgt [REDACTED] definitief 597.594,85 BEF toebedeeld, dat hij integraal uitbetaald krijgt door middel van de in België geblokkeerd staande gelden van de nalatenschap (stuk 40 - 19541117). Sonia Klein krijgt, naast het saldo van de geblokkeerde rekening, onder meer de vordering op René Van de Broek toebedeeld. (De Commissie is er niet in geslaagd na te gaan of de schuld door Van de Broek effectief aan Sonia Klein is betaald. Aangezien er nadien echter geen klachten of verweren werden ingediend, gaat de Commissie ervan uit dat deze vereffening is gebeurd.)

Aangezien hiermee de erfrechten van [REDACTED] uitgeput zijn, kan de Commissie ervan uitgaan dat een *claim* van die kant van de familie uitgesloten is.

In de vereffening-verdeling worden verschillende kunstwerken genoemd, maar het kwestieuze schilderij waarover de Commissie dient advies te geven wordt niet vermeld.

Belangrijk is tevens dat door de twistende erfgenamen heel wat bezwaren en bijkomende bewijzen worden neergelegd (zie stuk 37 - 19520409), maar dat over de beweringen en de balans (en mogelijke bezwaren) ten aanzien van René Van de Broek niets wordt vermeld. Alle erfgenamen, inclusief Sonia Klein, hebben dus met de beweringen van René Van de Broek ingestemd.

5. Analoge *claim* ten aanzien van Tate Gallery

Claimants Sonia Klein Trust, [REDACTED] en [REDACTED] hebben op 10 mei 2024 ook een vraag tot restitutie ingediend voor het schilderij *Aeneas and his Family Fleeing Burning Troy* van Henry Gibbs (1630-1713), behorend tot de collectie van de Tate Gallery. Op 28 maart 2025 heeft het Britse *Spoliation Advisory Panel* (SAP) geadviseerd om het werk te restitueren (stuk 44 - 20250328). Omdat de feiten van beide casussen in wezen heel gelijklopend zijn, heeft de Gentse adviescommissie het Britse advies bestudeerd.

Daarbij dient evenwel onmiddellijk de bedenking gemaakt te worden dat het SAP vanuit een andere positie diende te adviseren. Terwijl Gent aan de Commissie een advies vraagt op basis van ruim historisch onderzoek en dus zonder voorafgaandelijk positie in te nemen, stelt het rapport van het SAP dat “*The Tate has written saying it accepts that the claimant’s evidence is “compelling” [...] that it does not wish to dispute the claim*”.

De bewijzen die door de *claimants* worden voorgebracht in de Britse case, zijn, zoals in de huidige casus, de bewijzen die door Geert Sels (laatstgenoemde wordt ook vermeld in het rapport van het SAP) voor zijn boek *Kunst voor Das Reich* heeft verzameld. Het SAP interpreteert het onderzoek echter verkeerd wanneer het schrijft: “*Despite a recommendation that he [Van de Broek] be brought before a Belgian court after the end of the war, Van de Broek was never prosecuted*”. De bewering strookt niet met het bewaarde auditoraatsdossier, waarin een vooronderzoek gevoerd werd naar mogelijke incivieke gedragingen van Van de Broek. In dat vooronderzoek stellen enkele ondervragers of substituten zich wel vragen over de eerlijkheid van sommige beweringen van Van de Broek, maar zowel het militaire auditoraat als het gemeenrechtelijke Openbaar Ministerie beslissen beide om de zaak te seponeren, wat een ‘*recommendation*’ en zelfs een beslissing is om niet te vervolgen (zie brief van 11 januari 1947 van de auditeur-generaal te Brussel aan de Antwerpse krijgsauditeur in het auditoraatsdossier, stuk 22 - 19480114). Juridisch en ethisch dient een persoon voor onschuldig gehouden te worden zolang de schuld niet bewezen is. Overigens, op 18 oktober 1945 werd namens de burgemeester van Antwerpen een getuigschrift van burgertrouw afgeleverd aan René Van de Broek (Auditoraatsdossier, nr. 40, zie stuk 22 - 19480114).

Zoals al vermeld, komt ook de naoorlogse notariële afhandeling in het rapport van het SAP niet aan bod.

6. Reconstructie van de feiten

6.1. De confiscatie van de collectie Hartveld

Het advies van het SAP stelt terecht dat Samuel Hartveld in principe niet op de hoogte kon zijn van de verkoop van zijn collectie, die na zijn vlucht naar New York in 1940 in Antwerpen was achtergebleven. Daarenboven werd de post-, telegraaf- en telefoonverbinding met New York in de loop van 1942 verbroken. Het is voor het SAP, net als voor de Gentse Commissie, duidelijk dat de bezetter onrechtmatig de in de galerij in de Otto Veniusstraat 3 aanwezige werken geconfisqueerd heeft.

De verzameling werd onder *Verwaltung* geplaatst (stuk 3 - 19420326) en *Verwalter* Heinrich Kunst maakte met het oog op liquidatie op 15 juli 1942 een beschrijving van het bedrijf (stuk 4 - 19420715). Heinrich Kunst, van Duitse oorsprong maar al een tijd woonachtig in Antwerpen en daar gekend als nationaalsocialistisch-gezind, werd bij *Bestallungsurkunde* van 26 maart 1942 als *Verwalter* aangesteld (zie de opname ervan in het Handelsregister, stuk 1 - 19281009). Hij vermeldde in zijn bedrijfsbeschrijving onder meer een positief saldo van 2.952,43 BEF van een postchequerekening, maar ook een bankschuld van 28.637,83 BEF, naast de nog voor 130.546 BEF openstaande hypothecaire lening voor het onroerend goed aan de Otto Veniusstraat 3. De *Verwalter* zag geen mogelijkheden om het bedrijf verder te zetten en stelde de liquidatie of dus verkoop voor. Op 28 juli 1942 werd een inventaris van de schilderijencollectie (met schattingen per werk) opgemaakt door kunstkenner Arthur De Heuvel, op dat moment nog met het oog op een mogelijke openbare verkoop via veilinghuis Campo (stuk 5 - 19420728). In plaats van te 'liquideren' via veiling, blijkt *Verwalter* Kunst vervolgens de collectie als dusdanig verkocht te hebben aan René Van de Broek. Het eigenlijke koopcontract is, voor zover bekend, niet bewaard. De Commissie vond geen enkel spoor van een geschreven contract, noch van de effectieve betaling van de koopsom. (Dit is niet ongevoel, omdat veel archieven door de Duitse bezetter of de betrokkenen op het einde van de Tweede Wereldoorlog werden vernietigd.)

In het Handelsregister Antwerpen (stuk 1 - 19281009) vond de Commissie de volgende inschrijvingen:

- Inschrijving van Samuel Hartveld op 10 oktober 1930 voor "schilderijen, kunstvoorwerpen, in- en uitvoer" in Otto Veniusstraat 3; met in de kant de melding "werkelijke opheffing 20.4.1943";
- "Opgave tot wijziging" ondertekend door *Verwalter* Heinrich Kunst van 5 mei 1942, met zijn aanstelling als "kommissarisch beheerder in opdracht van den militairen bevelhebber in België en Noord-Frankrijk";
- Op 6 oktober 1942 wordt echter opnieuw een "opgave tot wijziging" ingediend, nu door *Verwalter* Reinhard Heits uit Berchem (de *Bestallungsurkunde*, gedateerd 21 september 1942, waarbij Kunst van zijn functie wordt ontheven en Heits

aangesteld, is bijgevoegd). Het is de Commissie niet duidelijk wat de rol van Heits concreet is geweest. Van de Broek, in het Auditorsdossier (stuk 22 - 19480114), beweert van Kunst gekocht te hebben.

Inmiddels was de Duitse nationaalsocialistische *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) de galerij komen inspecteren, maar die bleek enkel geïnteresseerd in de kunsthistorische boekencollectie (die vervolgens effectief zou geconfisqueerd worden, zie stuk 6 - 19420904), niet in de schilderijen of de kunstcollectie.

De ERR was in bezet Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog de voornaamste Duitse rooforganisatie, die archieven, bibliotheken en kunstwerken confisqueerde van tegenstanders van het nationaalsocialisme: Joden, communisten, socialisten, liberalen, Duits-vijandige organisaties, e.a. De ERR was verantwoordelijk voor de waardevolle cultuurgooier, en de *Dienststelle Westen* (ook onder toezicht van Alfred Rosenberg en dus verwant aan de ERR) stond in voor het leegruimen van de inboedels (*Möbelaktion*) van gedeporteerden of gevluchten (zie: Jonathan Petropoulos, *Art Politics in the Third Reich*, Chapel Hill & London, The University of North Carolina Press, 1996, p. 126-161; Diensten van de Eerste Minister, *De bezittingen van de slachtoffers van de Jodenvervolgung in België. Spoliatie- Rechtsherstel – Bevindingen van de Studiecommissie*, Brussel, juli 2001, p. 119-146 en 236-254; Johanna Pezechkian, “La Möbelaktion en Belgique”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2002, p. 153-180).

Dat de veiling bij Campo niet is doorgegaan, heeft mogelijk te maken met het feit dat een kandidaat-koper van de hele – minstens in de ogen van de bezetter ‘minder aantrekkelijke’ of ‘oninteressante’ - kunstcollectie zich aanbood in de persoon van René Van de Broek.

6.2. De aankoop door René Van de Broek

René Van de Broek beweert dat *Verwalter Kunst* hem heeft opgezocht met de vraag “of ik die zaal niet wilde overnemen”. De prijs zou 200.000 Belgische frank geweest zijn. In een PV van de Staatsveiligheid van 10 april 1945 (stuk 22 - 19480114, nr. 27) beweert hij: “Deze gaf mij de verzekering dat ik dit zou kunnen afkorten met maandelijksche bedragen en dat ik deze sommen zou te storten hebben op naam van Hartveld op de Westbank in de Lange Gasthuisstraat alhier. [...] De som heb ik gestort op naam van Hartveld op de Westbank en waarvan de ontvangstbewijzen in mijn bezit zijn. Na de bevrijding heb ik onmiddellijk de heer Hartveld en het Comité der Joodsche belangen hiervan ingelicht.” Verder stelt Van de Broek dat het bedrag van 200.000 BEF volgens hem “de volle waarde weergaf van de schilderijen die er op dien oogenblik nog waren”. Van zijn betaling – als die al gebeurd is! - bestaat vandaag geen enkel spoor meer, evenmin van een eventuele doorbetaling van die som aan Samuel Hartveld na de oorlog. Op een eventuele andere

compensatie wordt verder ingegaan. Eerst wordt bekeken of de prijs *überhaupt* redelijk was.

6.2.1. Inhoud- en waardebepaling van de aankoop

Op het punt van wat precies door René Van de Broek gekocht werd, dient hierbij een belangrijke correctie gemaakt te worden ten aanzien van de *claim* van de erven Hartveld (foute voorstelling van de feiten, die door het SAP werd overgenomen in zijn beoordeling: “*that Van den Broek only paid 200,000 Belgian francs for the property and all 66 paintings, although he sold one painting from the collection to the museum of Ghent for 50,000 francs. Moreover, the building alone had been mortgaged for 800,000 francs*”). De *claim* beweert dat de koopprijs van 200.000 BEF betrekking heeft op de zaal én de collectie schilderijen. Vervolgens stelt de *claim* de “zaal” gelijk met het volledige onroerend goed aan de Otto Veniusstraat 3, dat naast een galerij en veilingzaal (op het gelijkvloers en de tussenverdieping) ook nog drie verdiepingen appartementen en een mansardeverdiep omvatte. Voor het geheel (aankoop en bouw) was door Hartveld een lening van 800.000 BEF aangegaan, die bij het uitbreken van de oorlog nog niet volledig afbetaald was (er zou nog 130.546 BEF te betalen geweest zijn volgens het hiervoor vermeld verslag van de *Verwalter*). Als dergelijk waardevol onroerend goed voor slechts 200.000 BEF zou zijn aangekocht door René Van de Broek, dan zou inderdaad van schromelijk onevenwicht in de contractrelatie sprake zijn. Dit blijkt echter niet overeen te stemmen met de feiten.

Uit de registers van de hypotheekbewaarder (zie stuk 45 - 20250331) blijkt dat het onroerend goed aan de Otto Veniusstraat 3 tijdens de volledige oorlog eigendom gebleven is van de echtgenoten Hartveld-[REDACTED]. De 200.000 BEF voor “zaal en schilderijen” kan, wat “zaal” betreft dus hooguit begrepen worden als een soort “toelating tot het gebruik van de zaal” (eventueel een huur van de verkoopruimte en opslagplaats).

De prijs van 200.000 BEF slaat dus in essentie op de collectie van 66 schilderijen, die, aldus Van de Broek, tijdens het auditoraatsonderzoek, grotendeels van eerder lage artistieke kwaliteit waren. Het is *post factum* zeer moeilijk met zekerheid iets te zeggen over de kwaliteit en waarde van de collectie, opgesomd in de inventaris De Heuvel. De meeste werken worden omschreven als ‘school van’ en zijn dus niet aan een belangrijke kunstenaar toegeschreven, *a fortiori* niet gesigneerd. Ze worden geschat op geringe waarde, tussen 150 en 8.000 BEF. Enkel een werk van Snijders (zie hierna onder 6.3.1) wordt op 35.000 BEF geschat en het kwestieuze schilderij *Portret van bisschop Antoon Triest* op 25.000 (ter herinnering, het werd door Van de Heuvel toegeschreven aan de school van Van Dyck en zou in 1948 als een Seghers voor 50.000 BEF aan Gent verkocht worden).

Gaspar de Crayer is, zowel in de jaren 1940 als vandaag, op de internationale markt eerder een artistieke epigoon of navolger, waarvan de schilderijen vandaag meestal een

verkoopprijs tussen de 30.000 en de 50.000 euro hebben. Een uitstekende waardevergelijking vormt het portret door Gaspar de Crayer, eveneens ten voeten uit (201,5 x 119 cm), van Aartshertog en kardinaal Ferdinand van Oostenrijk, landvoogd der Zuidelijke Nederlanden en tijdgenoot van bisschop Triest. Dit werd voor een *all inclusive*-prijs van 66.000 USD (omgerekend 61.000 Euro) geveild werd bij Sotheby's New York op 22 mei 2024 (lot 15, met een schatting van 20 à 30.000 USD). Het schilderij had een prestigieuze herkomst uit de collectie van de Markies de Lézan en was opgenomen in de over de kunstenaar beschikbare literatuur.

Aangezien de geportretteerde van het kwetsieuze schilderij eerder regionale dan 'internationale' bekendheid geniet, lijkt de schatting, met het oog op veiling, van 25.000 BEF door Arthur De Heuvel in 1942 redelijk, aangezien de Commissie van het Museum (Gent), in 1948, de vraagprijs van 60.000 BEF te hoog vindt en zelf het werk op 25.000 à 40.000 BEF schat (zie stuk 23 – 19481228).

6.2.2. Betaling van de koopprijs

Of Hartveld vervolgens de totale koopprijs daadwerkelijk ontvangen heeft, kan sterk betwijfeld worden, aangezien voor onder *Verwaltung* geplaatste bedrijven alle inkomende bedragen op een geblokkeerde rekening, voor Antwerpen gebruikelijk de Duitse Westbank, werden geplaatst. Dergelijke rekening kon niet getraceerd worden in de archieven.

In tegenstelling tot het SAP, komt de Commissie echter tot de bevinding dat hiermee niet meteen bewezen is dat "*Hartveld received not one franc for it*" (SAP, p. 4). De Commissie heeft met het oog op bewijsgaring voor een zo volledig en correct mogelijk beeld van de historische feiten diverse archiefonderzoeken gedaan ten einde te ontdekken of er aan Samuel Hartveld (of zijn erven) voor de geconfisqueerde schilderijencollectie op één of andere manier, al dan niet gedeeltelijk, compensatie is betaald.

6.3. Compensatie aan Samuel Hartveld of zijn erfgenamen

6.3.1. Aanvragen vanwege Hartveld of de erfgenamen aan de overheid

Er werd in de eerste plaats nagegaan of Samuel Hartveld of zijn erfgenamen na de oorlog al dan niet financieel gecompenseerd zijn voor de confiscatie van de schilderijenverzameling door de bevoegde overheidsdiensten.

- Voor zover bekend, heeft Samuel Hartveld, die nog een vijftal jaren na de bevrijding in leven was, geen gebruik gemaakt van de tijdelijke wetten na de oorlog om bepaalde transacties nietig te laten verklaren en zo restitutie te bekomen (Dienst

Economische Recuperatie voor restituties, Ministerie van Wederopbouw voor materiële oorlogsschade, de gewone rechtbanken).

- Samuel Hartveld (en/of zijn raadsman Paul Speyer) had kennis van de werkzaamheden van de dienst van het sekwester (Ministerie van Financiën) na de oorlog. Bij deze dienst zijn enkele sporen in verband met Samuel Hartveld, maar geen vraag om compensatie met betrekking tot de schilderijencollectie.
 - o Op 8 januari 1946 vraagt de Antwerpse dienst van het sekwester aan de Vreemdelingendienst naar de nationaliteit van Samuel Hartveld (stuk 14 - 19460108). De dienst antwoordt op 12 januari dat hij van Belgische nationaliteit is (stuk 16 - 19460112).
 - o Nog op 8 januari deelt dezelfde dienst aan de Brusselse sekwesterdienst van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG, Duitse vennootschap naar Belgisch recht verantwoordelijk voor alle confiscaties en verkopen tijdens de oorlog) mee dat Samuel Hartveld enkel aangifte heeft gedaan voor de spoliatie van twee vazen en een piano. Die zouden op 23 juni 1943 door de *Verwalter* zijn meegenomen uit de Otto Veniusstraat 3 (stuk 15 - 19460111).
 - o De dienst vraagt of er rekeningen van Hartveld bij de BTG bekend zijn. Op 11 januari antwoordt de dienst dat er geen rekeningen op die naam zijn bij de BTG. Op 19 april 1946 dringt advocaat Paul Speyer nogmaals aan namens zijn cliënt, maar op 26 april antwoordt de dienst opnieuw dat de naam van Hartveld niet kan gevonden worden tussen de rekeningen beheerd door de BTG (*ibid.*).
 - o Verder bevindt zich in de archieven van de Dienst Economische Recuperatie alleen een intern aangifteformulier van 30 augustus 1946, dat melding maakt van de spoliatie van de bibliotheek van Samuel Hartveld (de bibliotheek werd in beslag genomen op 10 september 1942, zie stuk 7 - 19420910) en van het feit dat deze deels teruggevonden was en overgebracht naar Frankrijk (stuk 11 - 19450830). Delen van de kunsthistorische bibliotheek van Samuel Hartveld werden teruggevonden in zowel de Franse als de Amerikaanse zone in ERR-depots na de Tweede Wereldoorlog, en enkele boeken worden door de autoriteiten gerestitueerd aan België (Brussel, Algemeen Rijksarchief 2, I 20 DER-ORE, inv.nr. 378, f. 19; Brussel, Algemeen Rijksarchief, I 695 Ministerie van Openbaar Onderwijs. Bestuur van Schone Kunsten en Letteren. Dienst voor de Bescherming van het Cultureel Patrimonium, 1944-1950, inv.nr.12 [C221], f. 90, zie stuk 19 - 1945-1947).

Dat Samuel Hartveld op de hoogte was van de mogelijkheid om aangifte te doen, blijkt uit het feit dat hij aangifte heeft gedaan voor de hem afgenomen bibliotheek,

alsook van een paar persoonlijke zaken (piano en twee vazen). Er is geen aangifte bekend voor zijn schilderijencollectie als dusdanig.

- Uit de Hartveldcollectie werd slechts voor één werk een identificatiefiche opgesteld bij de Dienst voor Economische Recuperatie (DER), maar er is geen enkel aangifteformulier bij de DER bekend voor eender welk ander schilderij uit de collectie Hartveld. (Wettelijk was het verplicht in het naoorlogse België om voor de restitutie van 'luxegoederen', zoals kunstwerken, een lijst van de gespolieerde kunstwerken in te dienen bij de DER.)
 - o De enige identificatiefiche betreft een jachttafereel van (het atelier van) Frans Snijders (stuk 41 - 19600212). Dit werk werd op 29 april 2025 in Wenen door Dorotheum geveild voor 44.200 euro "*persuant to a settlement between the current owner and the heirs of Samuel Hartveld*".
 - o Uit het in de archieven bewaarde document (stuk 41 - 19600212) kan niet worden opgemaakt op wiens initiatief deze fiche werd opgemaakt. Hoe dan ook kan, *a contrario* worden afgeleid dat voor de andere schilderijen geen fiche werd opgesteld.
 - o In 1948 publiceerde de DER een samenvattend *Répertoire d'oeuvres d'art dont la Belgique a été spoliée durant la guerre 1939-1945*, met 301 kunstwerken in totaal. Dit repertorium werd internationaal verspreid en onder nummer 241 werd dit schilderij van Snijders vermeld, maar zonder de naam van een beroofde eigenaar, zonder de vermelding van Hartveld dus.
 - o In verband met cultuurgoederen maakte de Dienst Economische Recuperatie een lijst van "*oeuvres d'art dont la Belgique a été spoliée durant la guerre 1939-1945 et non récupérées à ce jour*" over aan het West-Duitse *Bundesamt für äussere Restitionen* op 28 oktober 1955. Dit overzicht omvatte 1.564 werken, waaronder de voornaamste joodse verzamelingen. In deze lijst komt slechts één keer S. Hartveld voor: het jachttafereel van F. Snijders, zonder bijkomende informatie of omschrijving van een spoliatie. Tussen 1956 en 1962 voerde de DER met het *Bundesamt für äussere Restitionen* een administratieve briefwisseling waarbij geen enkel kunstwerk werd gerestitueerd vanuit West-Duitsland. In 1960 werd dit kunstwerk van Snijders in de lijst, zonder enig reden geschrapt, vermoedelijk uit gebrek aan bewijsvoering.
- Evenmin heeft Samuel Hartveld gebruik gemaakt van de Belgische wet op de (materiële) oorlogsschade van 1947 (nog steeds tijdens het actieve leven van Samuel Hartveld), die voorzag in vergoeding aan particulieren, ook voor verloren gegane voorraden. Luxegoederen (zoals wijnvoorraden of juwelen, maar dus ook

kunstwerken) werden daarbij in principe uitgesloten van vergoeding. Handelswaar en commerciële activiteiten vormden hierop echter een uitzondering. Hartvelds gespolieerde collectie dient beschouwd te worden als handelswaar, aangezien hij volgens het Handelsregister een antiquair was. Hartvelds gebruikelijke advocaat Paul Speyer behandelde veel verzoeken op basis van de Wet Oorlogsschade, maar deed dat, voor zover uit de bewaarde archieven kan afgeleid worden, niet voor Samuel Hartveld.

- Er is, inmiddels door de erfgenamen, na de werkzaamheden van de “Studiecommissie Joodse goederen”, beter bekend als de “Commissies Buysse I en II” (1997-2001) en daaropvolgende Commissie voor Schadeloosstelling (2002-2007), geen aangifte of aanvraag tot vergoeding gedaan, evenmin als bij de, bij de FOD Economie opgerichte, “Cel recuperatie geroofde goederen tijdens de Tweede Wereldoorlog in België”.
- De Commissie deed ook navraag in Duitsland, waar bevestigd werd dat ook daar geen ‘BEG-claim’ (*Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung*, of kort *Bundesentschädigungsgesetz*) werd ingediend door Samuel Hartveld, [REDACTED] of één van hun kinderen (stuk 46 - 20250617). Deze West-Duitse schadeloosstelling vergoedde gespolieerden voor de gevolgen van raciale vervolging, o.a. voor de materiële verliezen, waaronder cultuurgoederen.

6.3.2. Mogelijke andere compensatie

6.3.2.1. Algemeen

Samuel Hartveld is onrechtmatig door de bezetter 66 schilderijen afgenomen en hij heeft daarvoor van overheidswege, zoals hiervoor uiteengezet, geen compensatie gekregen. Voor zover de Commissie kon nagaan, heeft Samuel Hartveld zelf niet om restitutie van, respectievelijk compensatie voor, zijn schilderijencollectie gevraagd. De vraag rijst dan ook of hij dan op een andere wijze compensatie heeft gekregen, dan wel nooit *de facto* gevonden heeft dat zijn collectie gespolieerd was en daarom voor compensatie in aanmerking kwam.

In het ethisch en juridisch kader werd uiteengezet dat de Commissie dient rekening te houden met de onvermijdelijke onduidelijkheden en lacunes in de herkomst die eigen zijn aan zowel het verstrijken van de tijd als de gangbare omstandigheden tijdens en na de Holocaust (beginsel 4 van de *Washington Principles*). Noch van een betaling door Van de Broek, noch van een doorstorting van de redelijke koopprijs aan Hartveld is enig direct schriftelijk bewijs. Bij gebrek daaraan is de Commissie op zoek gegaan naar ernstige en overeenstemmende feitelijke vermoedens.

Uit de door de Commissie gevoerde grondige archiefstudie is alvast gebleken dat Samuel Hartveld (en/of zijn echtgenote [REDACTED]) na de bevrijding geregeld terugkeerde(n) naar Antwerpen, regelmatig contact hadden met René Van de Broek en actief het beheer van hun vermogen opnam(en), vooral een beroep doende op advocaat Paul Speyer, die ook na het overlijden van Samuel Hartveld de belangen van de familie bleef behartigen.

Dat er daarnaast gedurende een viertal jaren nog een goede verstandhouding was tussen Samuel Hartveld en René Van de Broek blijkt uit verschillende naoorlogse elementen.

6.3.2.2. *De hoogstwaarschijnlijk vervalste brief van 5 juli 1945*

6.3.2.2.1. Context van de brief

Op het eerste gezicht blijkt die verstandhouding vooral uit een brief die Samuel Hartveld zou geschreven hebben aan René Van de Broek op 5 juli 1945 (stuk 10 - 19450705), en die op verzoek van René Van de Broek werd toegevoegd aan het onderzoek dat tegen hem was ingesteld na de oorlog door het krijgsauditoraat, wegens culturele collaboratie. In die brief wordt beweerd dat beiden al jaren goede contacten hadden, dat Van de Broek voor Hartveld een ‘schijnaankoop’ van de schilderijencollectie had gedaan en dat Van de Broek aan zelf te bepalen voorwaarden verder de zaal aan de Otto Veniusstraat mocht huren.

Het is in de eerste plaats nuttig de context van dit onderzoek door het krijgsauditoraat te schetsen. Naar aanleiding van geruchten over onvaderlands of staatsvijandig gedrag van René Van de Broek werd een onderzoek ingesteld ten einde hem eventueel voor het Krijgsgerecht te brengen en te laten veroordelen wegens collaboratie. De tenlasteleggingen betroffen: lidmaatschap van DeVlag; het ondernemen van studiereizen in opdracht van Rex-leider Leon Degrelle; het helen of achterhouden van kunstwerken van Leon Degrelle. Belangrijk is hierbij de vaststelling dat Van de Broek niet vervolgd werd voor handelingen in verband met de schilderijencollectie van Hartveld of de roof van voormalig Joods bezit. Het is Van de Broek zelf die, *à décharge*, zijn vaderlandse trouw wil bewijzen door de stellen dat, indien hij het nationaalsocialistische gedachtengoed aanhangig en dus antisemitisch was, hij dan toch nooit zou geïnvesteerd hebben in het redden van de goederen van een Joodse eigenaar: “dan had ik niet zooveel financiën opgeofferd om de goederen van een gevluchten Israeliet te redden” (stuk 22 - 19480114, brief van René Van de Broek aan krijgsauditeur Kryn van 30 oktober 1946).

Uiteindelijk wordt René Van de Broek voor geen van de aangehaalde feiten voor het krijgsgerecht (of de gewone strafrechtbank) gedaagd, *a fortiori* niet veroordeeld. Er zitten in het auditoraatsdossier weliswaar een aantal verdacht makende elementen, waardoor vandaag nog steeds getwijfeld kan worden aan Van de Broeks Duitse dan wel Belgische gezindheid:

- Dat hij lid zou zijn geweest van DeVlag blijkt enerzijds wel uit een door hem ondertekende vermelding van zijn naam op een ledenlijst, maar anderzijds voert hij bewijs aan dat hij ooit slechts één publicatie bij DeVlag bestelde en daarna vroeg geen propaganda meer te sturen (o.a. stuk 22 - 19480114, nrs. 56-57; er gebeurt op dat moment ook een “grondige huiszoeking die echter niets opleverd [sic]”, PV van 16 februari 1946, *ibid.*, nr. 57. De vermelde ene publicatie zou het kunstboek *Stein und Herz* geweest zijn, dat, aldus Van de Broek in een PV van 29 oktober 1946, “op abonnement uitgegeven” was, *ibid.*, nr. 86. Daartegen pleit dan weer dat in een PV van de Centrale Dienst voor Documentatie van het Auditoraat Generaal van 3 januari 1946 verklaard wordt dat René Van de Broek, Blindenstraat 10, voorkomt op de lijst der abonnementen op het blad *Volksche Aanval* van de anti-Joodse organisatie Volksverwerping (*ibid.*, nr. 67). Anderzijds is Blindenstraat 10 ook het adres van vader Alfons Van de Broek, die wel op de lijst der incivieken is terechtgekomen wegens lidmaatschap van REX en DeVlag (*ibid.*, nrs. 78-79).

De Duitsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap (DeVlag) ontstond voor de Tweede Wereldoorlog met als doel de culturele banden tussen Vlaanderen en Duitsland te bevorderen. Ze werd tijdens de oorlogsjaren meer extreem nationaalsocialistisch, in tegenstelling tot de andere collaboratiebewegingen in Vlaanderen, zoals het V.N.V. (zie Frank Seberechts, ‘Duitsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap’, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Lannoo, 1998, p. 994-997; Etienne Verhoeyen, *België bezet. 1940-1944. Een synthese*, Gent, BRTN-uitgave, 1993, p. 218-233).

René Van de Broek komt als medewerker in het gelijknamige maandblad en tijdschrift *DeVlag* (*Deutsch-Flämische Arbeitsgemeinschaft*) voor de periode 1942-1944 niet voor, had geen enkele redactionele inbreng of bijdrage in artikels en staat evenmin tussen de publicitaire advertenties (zes à acht pagina’s per nummer, waar hij had kunnen reclame maken voor zijn restauratie-activiteiten of voor zijn verkoop van schilderijen).

- Dat hij toestemming vroeg aan de bezetter om reizen te ondernemen naar Frankrijk en Nederland, wordt door Van de Broek niet betwist. In het auditoraatsonderzoeksdossier is het eerste stuk een aanvraag “om een geleibrief” (een vrijgeleide) van 3 januari 1944 (voor verschillende reizen naar Parijs en andere Franse plaatsen tussen 9 januari en 9 april 1944, *ibid.*, nr. 1). Op het document van de aanvraag voor de doorgangspas voor Frankrijk wordt uitdrukkelijk vermeld door Louis Collard, “*chef-adjoint du Département Politique*”, dat René Van de Broek “*nous est particulièrement bien connu et offre toutes les garanties au point de vue National-Socialiste*” en dat hij een studie-opdracht van Degrelle zou hebben gekregen. Het formulier geeft de indruk dat René Van de Broek deze verklaring

ondertekend heeft. De eigenlijke aanvraag door Van de Broek is echter met de hand ingevuld; het 'advies' is getypt en is dus toegevoegd, mogelijk voor het ondertekenen door Van de Broek, maar mogelijk evengoed achteraf. Dit laatste is alvast wat Van de Broek zelf verklaart in een PV van 29 oktober 1946: "Ik houd staande dat ik de drie aanvragen om gelijbrieven in blanco heb geteekend. De recommendatie waarvan u mij lezing geeft is er nadien opgeschreven geweest", *ibid.*, nr. 86. Het vermelde advies is – op de vervanging van 'Hollande' door 'France' na – woordelijk de overname van een advies van 11 november 1943 (*ibid.*, nr. 2) met betrekking tot een reis naar Nederland van 15 november 1943 tot 15 februari 1944. De aanvraag hiervoor (*ibid.*, nr. 3) is opnieuw met de hand geschreven en ondertekend op 3 november 1943. Deze keer is de getypte aanvulling over het doel van de reis: "*Se rendre en Hollande pour voyage d'étude*". Het advies over de garantie inzake politieke overtuiging van Van de Broek van 11 november dateert in elk geval dus van na de aanvraag van 3 november en dus is er geen bewijs dat Van de Broek ooit een tekst ondertekend heeft waarin zijn nationaalsocialistische houding omschreven wordt. (Het advies van Louis Collard voor de reis naar Frankrijk, met dezelfde bewoordingen, is niet gedateerd, *ibid.*, nr. 43.) Het auditoraatsdossier bevat ook een aanvraag van "geleibrief" voor Frankrijk, gedateerd 19 oktober 1943, maar deze is volledig handgeschreven door Van de Broek en onder de motiveringsrubriek staat: "*Chargé par le Chef de Rex, Léon Degrelle, de rechercher des documents nécessaires à ses études historiques*" (*ibid.*, nr. 44). Een advies vanwege de bezetter dat René Van de Broek "*nous est particulièrement bien connu et offre toutes les garanties au point de vue National-Socialiste*" en dat hij een studie-opdracht van Degrelle zou hebben gekregen, neemt niet weg dat hij er als kunsthandelaar alle financiële belang bij had om die reizen te ondernemen. René Van de Broek komt hier over als een opportunist, maar niet als een uitgesproken collaborateur en/of antisemiet. Ook kunstwerken verkopen aan de Rexleider is geen vorm van collaboratie. Het dient herhaald dat René Van de Broek nooit voor de rechtbank is gedaagd, *a fortiori* niet is veroordeeld. Tot bewijs van het tegendeel dient elk persoon voor onschuldig gehouden te worden.

- Dat hij goederen van Rexleider Leon Degrelle onder zich hield, wordt door Van de Broek niet ontkend, maar hij kadert dit bezit in de verkoop van handschriften die met kunstwerken zouden worden afbetaald (zie o.a. zijn brief van 16 september 1944, *ibid.*, nr. 8). Bij de huiszoeking werkt hij mee. Hij wijst de zaken van Degrelle aan, waarop dan ook beslag - en dus vervreemdingsverbod - gelegd wordt. De stockeringsruimte wordt verzegeld. Als na een bombardement (waarvan moeder Van de Broek aangifte doet bij PV van 17 december 1944, *ibid.*, nrs. 23-25) moet overgegaan worden tot ontzegeling en hernieuwde verzegeling, blijken de beslagen goederen nog onaangeroerd te zijn (PV van 16 januari 1945, *ibid.*, nr. 22).

Terwijl bij een eerste huiszoeking strafrechtelijk beslag gelegd werd op veel meer kunstwerken, blijkt achteraf uit verklaringen van de eigenaar zelf dat die kunstwerken geen eigendom waren van Rexleider Degrelle maar van graaf le Grelle, die een bewaar- en restauratieopdracht had gegeven aan Van de Broek (verklaring van graaf le Grelle van 10 april 1945, *ibid.*, nr. 28). Kunstwerken die wel aan Degrelle toebehoorden, werden in beslag genomen (en zijn in 1949 aan de diensten van het sekwester overgedragen wegens eigendom van Degrelle): twee schilderijen van vrouwenportretten (in beslag genomen op 10 april 1945 op bevel van 13 maart 1945 van de krijgsauditeur, zie inventaris, *ibid.*, nr. 21), twee wereldbollen en een scheepsmodel - dit laatste bevond zich overigens in de Otto Veniusstraat 3, *ibid.*, nr. 26-28: PV van de Staatsveiligheid van 10 april 1945, overgemaakt aan de krijgsauditeur).

- Verder zitten in het auditoraatsonderzoek verklaringen van Jeanne Roelants (de conciërge van Otto Veniusstraat 3) en van Charles Van de Putte, die door Van de Broek in 1942 als artistiek en commercieel directeur was aangesteld, die beiden getuigen geenszins op de hoogte te zijn van de nationaalsocialistische gezindheid van Van de Broek.

Roelants verklaart: “Tijdens de bezetting werd het huis inbeslaggenomen door de Duitschers en onder *Verwaltung* gesteld. De zaal met de schilderijen erin werd gekocht door den heer Vandenbroek en door hem verder uitgebaat. Over de politieke gezindheid van Vandenbroek weet ik niets. Ik weet niet dat hij in betrekking stond met Léon Degrelle” (PV van 10 april 1945, *ibid.*, nr. 27).

Van de Putte verklaart: “*Au titre de Directeur artistique et commercial de Mr. R. Van de Broek, je me crois autorisé à vous affirmer, de la manière la plus formelle, que rien ne peut être reproché à ce dernier, non seulement en ce qui concerne l'affaire L.DEGRELLE [...] mais encore et surtout en ce qui concerne son affiliation à tout groupement ennemi - ou favorable à l'ennemi – pendant l'occupation.*

Patriote éprouvé, je n'eus jamais admis de travailler avec lui si je n'avais en tous mes apaisements à ce sujet et j'ai vécu dans son intimité depuis 1942 pour que je ne puisse engager ma parole quand [sic] à l'attitude exempte de tout reproche de Mr. Van de Broek et à l'assurance qu'il n'a jamais fait partie d'aucun groupement, Rexiste, V.N.V. ou autre” (ibid., nr. 19). Van de Putte wordt ook door een commissaris van de Staatsveiligheid in Brussel verhoord op 1 augustus 1945, in de Waterloosteenweg 9, waar Van de Broek zijn Brusselse galerij had. Van de Putte verklaart sinds december 1942 in dienst te zijn van Van de Broek, eerst in de Otto Veniusstraat 3 in Antwerpen en vanaf eind februari 1944 in Brussel. Hij verklaart Léon

Degrelle twee keren gezien te hebben in Antwerpen, maar nooit met hem gecontracteerd te hebben (*ibid.*, nr. 32).

- Terwijl dit mogelijk nog ‘partijdige’ getuigen zouden kunnen zijn, moet ook gewezen worden op de verklaring van Virginia Paula Engelbosch, die zelf tot het verzet behoorde en niets negatiefs wist te verklaren over Van de Broek in het kader van het onderzoek van het krijgsauditoraat (*ibid.*, nr. 80: verhoor van Virginia Paula Engelbosch van 8 oktober 1946. Zij schijft ook nog een bijkomende brief om haar verklaringen *à décharge* te bevestigen (stuk nr. 53bis): “Deze persoon behoort reeds van in het jaar 1938 tot mijne kennissen en ik sta er borg voor dat zijn gedrag tijdens den oorlog steeds zeer vaderlandschlievend was”. Ze illustreert dit in haar brief onder meer met de mededeling dat Van de Broek, tijdens zijn bezoek aan Parijs in 1944 tot de vaststelling kwam dat een verbindingspersoon van het Belgische verzet in Parijs eigenlijk een dubbelrol speelde en klikte naar de Duitsers. Van de Broek bracht het Belgische verzet hiervan op de hoogte.

Samenvattend kan gesteld worden dat er enkele aanwijzingen zijn van nauwe banden met de bezetter, maar dat er geen sluitend bewijs is van collaboratie of antisemitisme. Uiteindelijk is René Van de Broek voor alle aangehaalde feiten buiten vervolging gesteld. Ook vandaag moet hij daarom nog steeds als onschuldig (aan eender welke vorm van collaboratie) beschouwd worden.

6.3.2.2.2. Is de brief vervalst?

In zijn boek *Kunst voor Das Reich* weidt onderzoeksjournalist Geert Sels uit over de relatie Hartveld-Van de Broek en op basis van een aantal vermoedens vraagt hij zich af of de brief gewoonweg niet vervalst is, reden waarom hij een schriftdeskundige gevraagd heeft de brief en de handtekening eronder te onderzoeken. Het besluit is dat de brief inderdaad hoogstwaarschijnlijk vervalst is.

Omdat de commissie slechts onder strikte voorwaarden een beperkte inzage kon verkrijgen tot dit schriftdeskundig rapport, en omdat de commissie bijkomende correspondentie had gevonden die qua datering nauwer aansloot bij de kwestieuze brief, werd besloten om zelf twee onafhankelijke schriftdeskundigen, erkend op de nationale lijst van gerechtsexperten, aan te stellen om over het al dan niet vervalste karakter van de brief te oordelen. Beiden komen tot de bevinding dat de brief hoogstwaarschijnlijk vervalst is (stukken 49 - 20250831 en 50 - 20250916).

De Commissie meent dan ook dat de brief van 5 juli 1945 niet als feitelijk vermoeden kan gebruikt worden. Hooguit kunnen in de brief vermelde feitelijke elementen, zoals die ook elders in het auditoraatsonderzoek beweerd worden, gecheckt worden op hun inhoudelijke waarachtigheid.

6.3.2.3. Over de relaties Hartveld – Van de Broek

Het is bijzonder ongewoon dat de verwerver van gespolieerd goed (Van de Broek) een goede verstandhouding zou hebben met de gespolieerde (Hartveld). *A fortiori* een bewering als dat het om een ‘schijnaankoop’ zou gaan en dat de overnemer zelf de modaliteiten van verdere huur zou mogen bepalen, zijn op het eerste gezicht onbegrijpelijk en het ware interessant over de boekhouding van de galerij en/of van Hartveld te beschikken voor de betrokken periode.

6.3.2.3.1. Geen boekhoudkundige bewijzen

De Commissie ging via verschillende kanalen op zoek naar mogelijke boekhoudkundige informatie.

- Voor de familie René Van de Broek werd die door de Commissie niet gevonden. Uit het auditoraatsonderzoek blijkt wel dat een tijdje boekhouding, inclusief bankafschriften, in beslag is genomen (neerlegging der inventaris van in beslag genomen stukken op datum van 2 augustus 1945, stuk 22 – 19480114, nr. 31), maar uiteindelijk zonder verder gevolg is teruggegeven (PV van teruggave van 1 oktober 1945, *ibid.*, nr. 33: “Ik krijg kennis dat de boekhouding, aangeslagen door de Veiligheid van de Staat niet dient weerhouden te worden ten dienste van het onderzoek, daar er geene bezwarende feiten in voorkomen omtrent eenig misdrijf tegen de veiligheid van den Staat”). Of er boekhouding van René Van de Broek uit die periode vandaag nog bewaard is, kon door de Commissie niet achterhaald worden.

- Voor de erven Hartveld werd de vraag naar bewaarde boekhouding gesteld aan hun raadsman, maar deze vraag bleef onbeantwoord.

6.3.2.3.2. Wel een huurovereenkomst

Uit het onderzoek van de Commissie is gebleken dat de familie Hartveld niet alleen eigenaar is gebleven van het gebouw aan de Otto Veniusstraat 3, maar er ook effectief geregeld kwam en dit terwijl René Van de Broek in de galerij tot vier jaren na de bevrijding in Antwerpen handel bleef drijven. Op basis van deze vaststellingen kan geconcludeerd worden dat er wel degelijk afspraken moeten bestaan hebben tussen Samuel Hartveld en René Van de Broek. Of ze daarover iets op papier gezet hebben, weten we niet; het kon ook even goed om mondelinge overeenkomsten gaan. Het blijken van afspraken over het gebruik van de zaal na de oorlog is overigens geen bewijs van afspraken over compensatie voor de tijdens de oorlog gespolieerde schilderijen. Wat echter minstens vaststaat, is dat René Van de Broek met betrekking tot de zaal aan de Otto Veniusstraat een

huurovereenkomst afsloot op 6 juli 1945. Dit staat uitdrukkelijk vermeld in het vonnis van 16 juni 1950 met betrekking tot de erfenis (stuk 29 - 19500616).

6.3.2.3.3. Hartvelds financiële belangen worden tijdens de oorlog verder behartigd

Tijdens de oorlog, op een moment dat internationaal bankverkeer onmogelijk is en Samuel Hartveld en [REDACTED] in de VS verblijven, wordt hun lening, die nog voor ongeveer 130.000 BEF openstond (zoals blijkt uit de reeds aangehaalde verklaring van de *Verwalter*), afbetaald. De Algemene Spaar- en Lijfrentekas geeft handlichting voor de hypothecaire inschrijving op 18 juni 1943 (stuk 8 - 19430618), wat betekent dat de openstaande schuld dan is afgelost. Afbetalingen van een hypothecaire lening komen in de eerste plaats ten goede aan de eigenaar van het gehypothekeerde goed. Uit de handlichting blijkt dus dat iemand, tijdens de oorlog, Hartvelds belangen in Antwerpen behartigde en ervoor zorgde dat zijn onroerend goed niet verloren ging.

6.3.2.3.4. Samenwerking tussen Hartveld en Van de Broek voor en na de oorlog

Tijdens het onderzoek van de Commissie zijn diverse elementen aan het licht gekomen die inzicht geven in de ‘samenwerking’, minstens ‘verstandhouding’, tussen Hartveld en Van de Broek. Op de meest doorslaggevende, ernstige en overeenstemmende feitelijke vermoedens wordt teruggekomen onder 7.1. Uit het archiefonderzoek blijken de volgende feiten:

- Al beweert Van de Broek uitdrukkelijk over Hartveld “wij deden tezamen vele zaken. Hij was een goed vriend van mij” (PV van de Staatsveiligheid van 10 april 1945, stuk 22 - 19480114, nr. 27), toch zijn er geen bewijzen dat Samuel Hartveld en René Van de Broek al voor de oorlog samenwerkten. Maar het is wel aannemelijk dat ze mekaar kenden. Samuel Hartveld had in de Otto Veniusstraat sinds 1930 één van de weinige en daarenboven één van de bekendste galerijen van Antwerpen en René Van de Broek was, na een opleiding aan Sint-Lucas, restaurateur van schilderijen met een atelier in de Montebellostraat en woonplaats in de Blindenstraat, beide adressen dus in de buurt van de Otto Veniusstraat. Al was René Van de Broek nog jong (geboren in Antwerpen op 13 mei 1909 en dus een dertiger), toch kan hij niet als een totale nieuwkomer in het kunstmilieu beschouwd worden. Zijn vader Alphonse baatte in Brussel een sinds de negentiende eeuw (“*depuis 1882*”) bestaand glazeniersbedrijf uit en ook zijn broer Joris volgde een kunstopleiding en was glazenier. René Van de Broek werd in het Antwerpse Handelsregister ingeschreven op 23 december 1940, met als adres Blindenstraat 10, en met als datum van de eigenlijke start van de activiteiten (geattesteerd door de lokale politiecommissaris) juni 1938, voor “handel in schilderijen en oudheden en herstellen van schilderijen” (stuk 2 - 19401223).

Bij wijziging van het Handelsregister van 13 januari 1941 wordt aangevuld dat er ook, sedert september 1938, een werkplaats is in de Montebellostraat in Antwerpen en bij wijziging van het Handelsregister van 11 mei 1942 wordt de tweede locatie weer geschrapt wegens “opgehouden te bestaan sedert 1 oktober 1941 wegens einde huurceel” (*ibid.*). Op 4 mei 1944 ondertekent René Van de Broek de “opgave tot wijziging” van het Handelsregister betreffende de opening van een bijhuis in de Otto Veniusstraat 3, met ingang van 1 januari 1943. Op 5 januari 1950 ondertekent René Van de Broek de “opgave tot wijziging” van het Handelsregister betreffende de “sluiting vanaf 1-8-49 van het bijhuis ‘Galerij Otto Venius’”.

- In het auditorsonderzoek beweert René Van de Broek dat hij met zoon [REDACTED] over de aankoop van de handelszaak gesproken heeft: “Indien zyn zoon, [REDACTED], Advokaat te Brussel, gefusilleerd tydens de bezetting, nog moest leven zou hy komen getuigen dat ik verschillende malen hem voorstelde al de kunstwerken en bijzonder de eenig en ryke bibliotheek te redden. Hy wachtte te lang en er werd een *Verwalter* benoemd, toen kon ik alleen nog door aankoop de kunstwerken redden” (stuk 22 - 19480114, brief van René Van de Broek aan krijgsauditeur Kryn van 30 oktober 1946). (*De facto* woonde [REDACTED] effectief in Brussel, waar hij ook professioneel actief was. Hij was gelieerd aan het ULB-milieu. Mogelijk vermeed hij, als weerstander, het ouderlijke adres te Antwerpen uit veiligheidsoverwegingen; daarenboven waren de transportmogelijkheden toen beperkt en golden militaire spertijden (verboden de woning te verlaten).)

- René Van de Broek verklaart op 10 februari 1945 in diezelfde zin aan de Amerikaanse autoriteiten, wanneer die onderzoek doen naar Hartveld Galleries, dat hij de handelsvoorraad in Antwerpen gekocht heeft om de liquidatie van de galerij te vermijden. Hij vermeldt expliciet dat hij “*plans to settle fairly with Hartveld*” (Washington DC, NARA, Record Group 239, Records of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas, Geographical Card Files on Possible Art Looting Subjects, NAID:66853435, #55-56, ongedateerde fiche met verwijzing naar een verklaring van 10 februari 1945).

- Tijdens de oorlog heeft René Van de Broek de uitbating van de galerij Otto Venius verdergezet. Hij organiseert veilingen en koopt en verkoopt in de Otto Veniusstraat. Of hij voor de werken die oorspronkelijk aan Samuel Hartveld toebehoorden aan laatstgenoemde een prijs betaalt (eventueel enkel op het moment van doorverkoop) is niet bewezen, *a fortiori* is niet de betaling van de volledige ‘koop prijs’ van 200.000 BEF voor de hele collectie bewezen.

- Uit de hiervoor al besproken vereffening-verdeling van de nalatenschap van Samuel Hartveld blijkt wel dat tot in 1949 Hartveld en Van de Broek zonder problemen zijn blijven samenwerken: schilderijen van Hartveld waren “in consignatie” bij Van de Broek en anderzijds hadden beide heren bepaalde kunstwerken in mede-eigendom.
- In de vereffening-verdeling is sprake van ‘recente’ verkopen, waarvoor nog moet afgerekend worden. Er zijn dan ook redenen om aan te nemen dat dit ook gebeurd is met het korte tijd daarvoor, in 1948, verkochte kwestieuze schilderij. (Samuel Hartveld en ██████████ keerden reeds in juli 1945 naar Antwerpen terug.)
- Daarnaast is er geen zekerheid dat René Van de Broek de 200.000 BEF van zijn aankoop effectief aan de *Verwalter* of aan Samuel Hartveld betaald heeft. In het auditoraatsonderzoek beweert René Van de Broek wel dat hij die som op een rekening op naam van Hartveld bij de Westbank heeft betaald, maar daarvan is na de oorlog geen enkel spoor. Wanneer Hartveld informeert bij de diensten van het sekwester, wordt hem meegedeeld dat er geen rekeningen op zijn naam bestaan (stuk 18 - 19460426). Deze vraag naar een rekening bij de diensten van het sekwester kan mogelijk als een vraag naar de geblokkeerde som van 200.000 BEF geïnterpreteerd worden. Na negatief antwoord van de diensten van het sekwester onderneemt Hartveld echter geen verdere stappen meer, wat als een berusting kan begrepen worden.
- René van de Broek gaat in maart 1944 zelf een hypotheclair krediet aan (stuk 9 - 19440321). Het is echter onmogelijk gebleken voor de Commissie na te gaan waarvoor de gelden bestemd waren.

Dat René Van de Broek nog een viertal jaren na de bevrijding en tijdens het leven van Samuel Hartveld van de galerij aan de Otto Veniusstraat gebruik maakt, op basis van een huurcontract, en daarbij geregeld met Hartveld samenwerkt, blijkt niet alleen uit de vereffening-verdeling, maar ook uit de volgende feitelijke elementen:

- In de telefoonboeken voor de jaren 1947-1950 (stuk 21 - 1947-1950) wordt “Galerie Otto Venius” vermeld onder “*tableaux, antiquités*” met telefoonnummer 310 10, in de Otto Veniusstraat 3. Hetzelfde nummer en hetzelfde adres worden ook vermeld onder naam van René Van de Broek (met vermelding “*Restauration tableaux*” en naast zijn ander adres “*Blindenstraat 10*” (waarvoor telefoonnr. 231 78 van toepassing is)).
- De briefwisseling die het krijgsauditoraat aan René Van de Broek richt, is geadresseerd aan de Otto Veniusstraat 3 (zie stuk 22 - 19480114, documenten van het Auditoraat-Generaal van 28 en 30 januari 1946 en 4 februari 1946, waarin vermeld wordt als zou Van de Broek in de Otto Veniusstraat wonen. In Antwerpse processen-verbaal van december 1945

en 14 januari 1946 staat, correcter, dat hij in de Blindenstraat zijn woonplaats heeft, maar in de Otto Veniusstraat zijn handel uitbaat).

- Na de bevrijding is Samuel Hartveld, alsook zijn echtgenote, geregeld opnieuw in Antwerpen, waar hij zijn belangen ofwel zelf behartigt ofwel laat behartigen:

- Zo verklaart [REDACTED] dat ze in mei 1945 terugkeert naar het Verenigd Koninkrijk om haar man te vergezellen bij de aankoop van nieuwe cultuurgoederen en naar België “*in order to settle matters she had left there*” (Washington DC, NARA, Record Group 239, Records of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas, Subject Files, NAID: 66891058, #249).

- Op 6 juli 1945 wordt de huurovereenkomst tussen Hartveld en Van de Broek, waarvan hiervoor sprake (stuk 29 - 19500616), ondertekend.

- Hartveld tekent een volmacht op 17 augustus 1945 bij een Antwerpse notaris (zie stuk 17 - 19460410: in april 1946 handelt voor Hartveld advocaat Paul Speyer “ingevolge volmacht verleend voor notaris René Cavenaile te Antwerpen op zeventien oogst negentien honderd vijf en veertig”).

- Op 16 oktober 1945 wordt in naam van Hartveld en zijn echtgenote een bevel tot betalen betekend aan medecontractanten wegens achterstallige betalingen (stuk 12 - 19451016).

- In een notariële akte van 10 april 1946 wordt Samuel Hartveld omschreven als “wonende te Antwerpen, Otto Veniusstraat 3, thans verblijvende te New York, 21 East 57 Street” (stuk 17 - 19460410).

- Samuel Hartveld is op 12 juli 1947 in Antwerpen, waar hij onder meer zijn vriend, conservator [REDACTED] bezoekt. [REDACTED] schrijft naar aanleiding daarvan een brief aan Hartveld, die hij adresseert aan “Otto Venius House, Otto Veniusstraat, alhier” (stuk 20 - 19470712).

- In de periode 1945-1947 gebruikt Samuel Hartveld in zijn briefhoofd zowel het adres van zijn galerij in NY als het adres van Otto Venius House Antwerpen (stuk 13 - 1945-1950).

- Uit onder meer de briefwisseling die Hartveld voert met *The Frick Collection* in New York blijkt dat Hartveld vaak voor langere tijd niet

in New York is, bijvoorbeeld tussen 11 december 1947 en februari 1948, alsook in mei 1948 (stuk 13 - 1945-1950).

- Wanneer het stadsbestuur in mei 1949 een bedankingsbrief voor een gift vanwege Samuel Hartveld aan de schenker stuurt, dan is deze geadresseerd aan Otto Veniusstraat 3 (stuk 26 - 19490901). De gravure was toen al effectief in het bezit van de stad en dus door of namens Samuel Hartveld bezorgd.

Tussen de bevrijding en het moment van de verkoop van het schilderij *Portret van bisschop Antoon Triest* gebruiken zowel René Van de Broek als Samuel Hartveld Otto Veniusstraat 3 als correspondentieadres. De zaal en de handelsbenaming worden verder gebruikt door Van de Broek zonder dat Samuel Hartveld zich daartegen verzet. Het is vanuit Antwerpen (en bijvoorbeeld niet vanuit Van de Broeks Brusselse vestiging) dat het kwestieuze schilderij naar Gent wordt getransporteerd.

6.3.2.3.5. Van de Broek als 'bewaarder' tijdens de oorlog

Doordat Van de Broek 'zaal en collectie' beheerde vanaf zijn 'verwerving' vanwege de *Verwalter*, bleef het gebouw aan de Otto Veniusstraat tijdens de oorlog niet onbeheerd achter. Zoals hiervoor al aangehaald, werd de schilderijencollectie zelf niet weggevoerd, maar ook het meubilair (van de benedenverdieping en de private vertrekken van de families Hartveld en [REDACTED]) bleven gespaard (op bij de DER aangegeven bibliotheekcollectie en een piano en twee vazen na).

De echtgenoten Hartveld-[REDACTED] hadden in mei 1940 in hun Antwerpse appartement boven de galerij in de Otto Veniusstraat 3 alles achtergelaten. Terwijl bij het begin van de oorlog zoon [REDACTED] mogelijk nog een oogje in het zeil kon houden, bleef het appartement na diens aanhouding onbeheerd achter. Uit het auditoraatsonderzoek is wel geweten dat er een conciërge was, maar toch ging het om een leegstaande woonst van Joodse bewoners. Mogelijk heeft de overname door Van de Broek inderdaad een positieve rol gespeeld in het ontsnappen van de persoonlijke goederen van de familie Hartveld aan acties van de *Möbelaktion*, het leeghalen van de inboedel of Duitse militaire inkwartieringen. De Commissie controleerde in de archieven of het onroerend goed van de familie Hartveld-[REDACTED] slachtoffer was van de Duitse *Möbelaktion*. Dat was bijvoorbeeld wel het geval voor andere huizen in de Otto Veniusstraat, maar niet voor nummer 3. In één van de appartementen van nummer 3 woonden ook [REDACTED] en haar echtgenoot, diamanthandelaar [REDACTED]. Beiden vluchtten naar Latijns-Amerika, maar volgens de geraadpleegde archieven deden ze geen aangifte voor de spoliatie van diamanten of andere materiële zaken. Er was in de Otto Veniusstraat 3, voor zover de Commissie kon vaststellen, ook geen inkwartiering van Duitse militairen, Duits burgerlijk personeel of collaborerende organisaties tijdens de bezetting.

6.3.2.3.6. Stukken uit de schattingslijst De Heuvel nog aanwezig in de nalatenschap

Er zijn aanwijzingen dat de collectie Hartveld, waarvan zeker een deel via Van de Broek verkocht werd in de jaren tijdens en na de oorlog, ook deels terug in het bezit van Hartveld is gekomen. In de nalatenschap Hartveld in 1949, geïnventariseerd door de Brusselse expert Jean-Pierre Van Goidsenhoven in 1950 en op veiling gebracht in 1951, zijn minstens zeven werken terug te vinden waarvan de omschrijving markante gelijkenissen vertoont met de schattingslijst De Heuvel (1942). De schatting van de in België aanwezige schilderijen werd, voor de boedelbeschrijving naar aanleiding van de vereffening-verdeling (zie hiervoor, 4.1. Familiegeschiedenis en erfopvolging) waargenomen door Van Goidsenhoven. Deze schilderijen bleken zich “in consignatie” bij René Van de Broek te Brussel te bevinden. Expert Van Goidsenhoven bevestigt dat hem op 6 december 1950 in de Brusselse galerij van René Van de Broek 55 schilderijen (nrs. 1-51 & 58-61), evenals enkele objecten & meubels getoond worden. Drie van de bezichtigde schilderijen (9, 15, 33) werden volgens verklaring van Van de Broek evenwel al verkocht eind juni 1949 volgens prijzen afgesproken met Samuel Hartveld, waarbij hij voor één van deze drie verkochte werken (nr. 33) in een rechtszaak verwikkeld was met de koper wegens insolventie. In de per 13 juni 1951 genotuleerde verklaringen meldt René Van de Broek dat alle schilderijen in consignatie intussen toevertrouwd werden aan de heer A. Demul, directeur van het Brusselse veilinghuis Paleis voor Schone Kunsten. Het veilinghuis van het Paleis voor Schone Kunsten zou op 21 mei 1951 inderdaad schilderijen uit de collectie Hartveld openbaar verkopen (stuk 32 - 19510521).

Kruisreferenties tussen de chaotische 1942-De Heuvel-inventaris, de 1950-Van Goidsenhoven-inventaris en de 1951 Brusselse veiling doen vermoedelijke verbanden zien voor minstens volgende zeven schilderijen:

- 1942: 191) *D'après Le Titien, La femme adultère*, 3.500,- [frank]
1950: 14) *Le Christ et la femme adultère, Ecole flamande XVIIe siècle, non signé, trois mille francs*
1951: 162) *Ecole flamande, début XVIIe siècle, La femme adultère*
- 1942: 222) *Ecole italienne, 18ème siècle – Ruines*, 2.500,- [frank]
1950: 50) *Paysage de ruines. Ciel d'orage attribué à Paul Brill. Anvers. Ecole flamande XVIIIe Siècle, huit mille franc*
1951: 65) *Bril, Paul (école de), Ecole flamande, XVIIe siècle, Paysage avec figures*

- 1942: 663) *Ecole hollandaise, Storck, Port de Mer, 2.000,- [frank]*
 1950: 24) *Vue d'un port, attribué à Isaac Ouater, Ecole hollandaise XVIIIe Siècle, deux mille cinq cents francs*
 1951: 125) Schoevaerts, Mathias, *Ecole flamande, fin XVIIe siècle, Paysage fluvial avec château*
- 1942: 479) *Nymphes et satyres, 200,- [frank]*
 1950: 4) *Satyre contemplant une nymphe endormie, par Karel De Moor, Ecole hollandaise XVIIIe siècle, cinq mille francs*
 1951: 74) De Moor, Karel, *Ecole hollandaise, 1656-1738, Nympe et satyre*
- 1942: 656) *Ecole italienne, 17ème siècle, Palais avec figure, 300,- [frank]*
 1950: 29) *Intérieur de Palais par Pieter Neeffs, Anvers, École flamande XVIIe siècle, Monogrammé, quatre mille francs*
 1951: 112) Neeffs, Pieter, *Ecole flamande, 1578-1656, Intérieur de palais*
- 1942: 359) *Bourguignon, Bataille, 4.500,- [frank]*
 1950: 30) *Combat de cavalerie, par Bartholomeus Breenberg, Ecole hollandaise, XVIIe Siècle, quatre mille francs*
 1951: 64) Bredael, Jan-Frans, *Ecole flamande, 1689-1750, Combat de cavalerie*
 (Nota: Breenberg is geen veldslagenschilder, Bredael trouwens ook niet...)
- 1942 : 438) *D'après Le Titien, La Vénus de Florence (copie ancienne), 3.500,- [frank]*
 1950 : 36) Florentina, Antwerpsche school, *non signé, trois mille sept cent cinquante francs*

Hierdoor ontstaat een beeld dat minstens een deel van de schilderijencollectie van Samuel Hartveld, gespolieerd door de *Verwalter* en vervolgens 'beheerd' door René Van de Broek tijdens en na de oorlog, zich in 1949 dus nog steeds onder beheer van René Van de Broek bevond, maar werd beschouwd als eigendom van Samuel Hartveld, niet van René van de Broek.

6.3.2.3.7. Bijkomende vaststellingen

Los van de houding ten aanzien van René Van de Broek als persoon, zijn er ook aanwijzingen dat Samuel Hartveld geen rancune of tekortdoening voelde ten aanzien van België of Antwerpen en hier na de oorlog minstens een deel van zijn vermogen verder bestuurd, samen met zijn echtgenote.

- Zo schenkt hij enkele maanden voor zijn dood een gravure aan het prentenkabinet van Antwerpen (stuk 26 - 19490901). De gift van Hartveld wordt

aangekondigd in *Het Nieuws van den Dag* van 4 september 1949 (stuk 27 - 19490904).

- Die zomer van 1949 zijn ook werken van Hartveld opgenomen in de tentoonstelling in het KMSKA naar aanleiding van 350 jaar Van Dyck (stuk 25 - 19490703).
- Zijn overlijdensbericht en een bedanking voor condoleances vanwege de weduwe en de drie kinderen verschijnen in 1949 in de krant *Le Soir* van 9 respectievelijk 16 september (stuk 28 - 19490909).

De Commissie concludeert uit al het voorgaande dat Samuel Hartveld nog actief deelnam aan het publieke en commerciële leven in België en geregeld met René Van de Broek contacten onderhield. Wanneer in 1948 het kwestieuze schilderij dus vanuit de Otto Veniusstraat vertrekt, eerst een aantal maanden in Gent tentoongesteld wordt en vervolgens aan de stad verkocht, zou het ten zeerste verwonderen dat Samuel Hartveld hiervan niet op de hoogte was.

7. Rechtvaardige en billijke oplossing: advies

7.1. Ernstige en overeenstemmende feitelijke vermoedens

De raadsman van de oorspronkelijke *claimants* stelt dat de enige juiste en eerlijke oplossing de restitutie van het schilderij is. Daarvoor verwijst hij onder meer naar de omstandigheden dat Samuel Hartveld hals over kop het land moest verlaten en al zijn schilderijen moest achterlaten en dat deze door de bezetter werden geconfisqueerd, waarvoor hij nooit compensatie van overheidswege heeft gekregen. Tevens wordt erop gewezen dat ook een waardevolle collectie boeken werd meegenomen en nooit teruggegeven of vergoed, alsook, en niet in het minst, dat Samuel Hartveld en [REDACTED] hun enige zoon verloren ten gevolge van een onrechtmatige executie door de bezetter.

Hoe zwaar deze feiten ook zijn, naar het oordeel van de Commissie kan in de huidige *claim* ten aanzien van Gent, als huidige bezitter van één schilderij, de stad niet aansprakelijkheid gehouden worden voor compensatie van andere schade en leed, die geen betrekking hebben op het schilderij.

Vraag is overigens of in het licht van al het voorgaande restitutie de juiste en eerlijke oplossing is. Ja, Samuel Hartveld was de eigenaar van het kwestieuze schilderij voor de oorlog. Ja, de eigendom van het schilderij werd hem *de iure* ontnomen wanneer de Duitse bezetter een *Verwalter* over de hele collectie Hartveld aanstelde. Uit de verschillende elementen die het archiefonderzoek heeft opgebracht, besluit de Commissie echter dat

bewezen is dat Samuel Hartveld voor zijn verlies gecompenseerd is na de Tweede Wereldoorlog.

De Commissie komt unaniem tot dat besluit op basis van de volgende ernstige met elkaar in overeenstemming zijnde feitelijke vermoedens:

- De schilderijencollectie, en *in concreto* het *Portret van bisschop Antoon Triest*, heeft tijdens de oorlog, niettegenstaande de aanstelling van de *Verwalter*, Antwerpen niet verlaten. Was er *de iure* spoliatie, er was *de facto* geen wegmaking van het kunstwerk. Het gebouw aan de Otto Veniusstraat 3 is ook geen voorwerp geweest van leegruiming in het kader van de *Möbelaktion* of een inkwartiering.
- René Van de Broek heeft de uitbating van de galerie en het veilinghuis verdergezet, gebruik makend van de handelsnaam *Otto Venius House*. Enkel volgens zijn eigen bewering (niet gestaafd door andere documenten of feitelijke vermoedens) deed hij dit op vraag van Samuel Hartveld. Er zijn elementen om aan te nemen dat Hartveld en Van de Broek mekaar al voor de oorlog kenden, niet echter om te besluiten dat Van de Broek en Hartveld op voorhand afspraken maakten. Wat in elk geval wel bewezen is, is dat na de bevrijding beide kunsthandelaars verder in volledige overeenstemming hebben samengewerkt (zodanig dat in de nalatenschap van Samuel Hartveld onder meer een afrekening gemaakt wordt voor de verkoop van schilderijen van Samuel Hartveld, die in consignatie bij Van de Broek waren, alsook voor kunstwerken in gemeenschappelijke eigendom).
- Er zijn dus aanwijzingen dat er een financiële regeling getroffen is, minstens afspraken gemaakt werden tussen Samuel Hartveld en René Van de Broek. Een eerste, expliciet bewezen, afspraak betreft de verdere huur van Otto Veniusstraat 3 door René Van de Broek na de bevrijding en tot 1 augustus 1949 (volgens het Handelsregister).
- In de vereffening-verdeling van de nalatenschap worden daarenboven financiële regelingen opgenomen voor enkele met name genoemde schilderijen die in 1949, het jaar van overlijden van Hartveld, werden verkocht door Van de Broek. *Portret van bisschop Antoon Triest* werd al in 1948 verkocht, maar waarschijnlijk ook op een gelijkaardige wijze onder Hartveld en Van de Broek geregeld.
- Het schilderij *Portret van bisschop Antoon Triest* werd tentoongesteld in en verkocht aan de stad Gent tijdens het leven van Samuel Hartveld, in een periode dat Hartveld en zijn echtgenote geregeld nog in Antwerpen waren. Vanuit Antwerpen werd het schilderij naar Gent gebracht. Al kan daarmee misschien niet van een soort stilzwijgende instemming met de verkoop gesproken worden, toch lijkt het waarschijnlijk dat Hartveld op de hoogte was van de verkoop.

- Samuel Hartveld heeft geen aangifte gedaan van de spoliatie van zijn schilderijencollectie, noch bij de Dienst Economische Recuperatie, noch bij andere instanties als het Ministerie van Wederopbouw of de West-Duitse overheid. Hij deed wel aangifte voor enkele inboedelstukken (piano en vazen) en voor zijn bibliotheek. Ook werd een aanvraag tot pensioen wegens erkenning als politiek gevangene voor zoon [REDACTED] ingediend, toegekend in 1954. Uit die diverse aanvragen blijkt dat Samuel Hartveld, en vooral zijn raadsman Paul Speyer, gespecialiseerd in deze materie, wel degelijk de weg kende om compensatie te eisen, maar dit voor zijn schilderijen niet heeft gedaan.
- Die schilderijencollectie, minstens een deel ervan (waarvoor bewijzen uit de vereffening-verdeling voorliggen), heeft hij, in samenwerking met Van de Broek, na de oorlog verder te gelde gemaakt. Dit leidt dan ook tot het feitelijke vermoeden dat Samuel Hartveld gemeend moet hebben op deze wijze voldoende gecompenseerd te zijn.
- Daarenboven hebben ook de erfgenamen Sonia Klein, [REDACTED] [REDACTED] naar aanleiding van de vereffening verdeling (die vijf jaren na het overlijden van Samuel Hartveld werd afgesloten) geen enkele opmerking gemaakt of klacht neergelegd ten aanzien van de vereffening tussen de nalatenschap en René Van de Broek. De raadsman van zoon [REDACTED], die bij de inventaris nog tijdelijk voorbehoud maakte, kwam er bij de bezwaren niet meer op terug. Dit betekent dat ook in de ogen van de erfgenamen van de eerste generatie alles correct geregeld was.

7.2. Conclusie

De Commissie besluit dan ook met het volgende advies aan de stad Gent:

Aan het verzoek van de erven van Samuel Hartveld, zowel de Sonia Klein Trust, als de individuele erfopvolgers [REDACTED], [REDACTED] en [REDACTED] tot restitutie van het schilderij *Portret van bisschop Antoon Triest* moet geen positief gevolg gegeven worden. De stad Gent kan als rechtmatige eigenaar ervan beschouwd worden.

Al werd het schilderij, oorspronkelijk eigendom van Samuel Hartveld, tijdens de Tweede Wereldoorlog onder *Verwaltung* geplaatst en kan het daarom als gespolieerd cultuurgoed beschouwd worden, toch kan uit diverse met elkaar in overeenstemming zijnde ernstige feitelijke vermoedens afgeleid worden dat voor de spoliatie de oorspronkelijke eigenaar (en zijn rechtstreekse erfgenamen) reeds gecompenseerd is in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, zodat er geen

aanleiding is om anno 2025 aan de erfopvolgers restitutie of financiële schadeloosstelling hiervoor toe te kennen.

Het feit dat er al financieel gecompenseerd werd, neemt niet weg dat Samuel Hartveld als kunsthandelaar het slachtoffer geweest is van een duidelijke daad van spoliatie en daarom beveelt de Commissie aan om te voorzien in een vorm van morele genoegdoening, met name door, bij de tentoonstelling van en publicaties over het *Portret van bisschop Antoon Triest*, bij de herkomstgeschiedenis de onaanvaardbare daad van spoliatie uitdrukkelijk te vermelden.

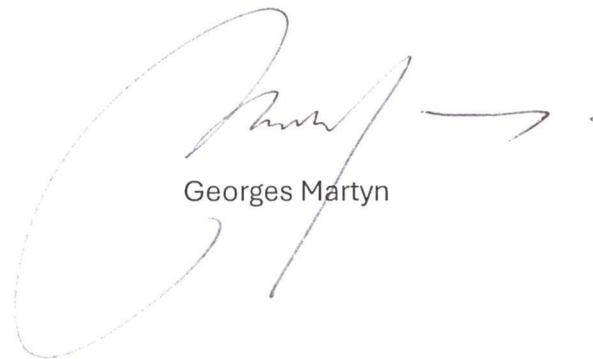
Gent, 26 september 2025

Michel Ceuterick

Jacques Lust

Georges Martyn

Bewijsstukken (in chronologische orde)

1. 19281009 Inschrijving in het handelsregister van Antwerpen van Samuel Hartveld op datum van 9 oktober 1928, met wijzigingen, Beveren, Rijksarchief, Rechtbank van Koophandel Antwerpen, Handelregister (R538), inv.nrs. 151, 723 en 749.
2. 19401223 Inschrijving in het handelsregister van Antwerpen van René Van de Broek op datum van 23 december 1940, met verdere wijzigingen, Beveren, Rijksarchief, Rechtbank van Koophandel Antwerpen, Handelregister (R538), inv.nrs. 566, 611, 723, 834 en 1348.
3. 19420326 Aanstelling *Verwalter* Heinrich Kunst, opgenomen in stuk 1 19281009.
4. 19420715 Beschrijving van de kunsthandel Samuel Hartveld door *Verwalter* Heinrich Kunst, Pierrefite-sur-Seine , Archives Nationales de France, inv.nr. AJ40/272, C12, file 1.353, alsook Kiev, TsDavo, inv.nr. 3676/1/217/42-43.
5. 19420728 Schatting van de schilderijencollectie Hartveld van 28 juli 1942 door Arthur De Heuvel, Kiev, TsDavo, inv.nr. 3676/1/217/40; stuk ook aangeleverd door de *claimants* (Pierrefite-sur-Seine, Archives Nationales de France, inv.nr. AJ40/272, C12, file 1.353).
6. 19420904 Verklaring van 4 september 1942 dat de ERR enkel interesse heeft in de verzameling kunstboeken van Hartveld, niet in zijn schilderijencollectie, stuk ook aangeleverd door *claimants* (Pierrefite-sur-Seine, Archives, Nationales de France, inv. nr. AJ40/272, C12, file 1.353).
7. 19420910 *Arbeitsbericht* over de inbeslagname van de bibliotheek van Samuel Hartveld, Kiev, TsDavo, inv.nr. 3676/1/217/45.
8. 19430618 Handlichting van 18 juni 1943 door de Algemene Spaar en Lijfrentekas voor het hypothecair krediet van Samuel Hartveld en [REDACTED] met betrekking tot Otto Veniusstraat 3, Beveren, Rijksarchief, Hypotheekkantoor Antwerpen 1 70 0000 (F619A), inv.nr. 89, op datum 01/07/1943, lijn 2623.
9. 19440321 René van de Broek gaat bij de Bank van Antwerpen een hypothecair krediet aan, Beveren, Rijksarchief, Hypotheekkantoor Antwerpen 1 70 0000 (F619A), inv.nr. 91, op datum 18/04/1944.
10. 19450705 (Hoogstwaarschijnlijk vervalste) brief van Samuel Hartveld aan René Van de Broek van 5 juli 1945, zoals opgenomen in het Auditorsdossier, zie het Auditorsdossier, stuk 22 - 19480114.
11. 19450830 "*Formulaire interne de déclaration*", gedateerd 30 augustus 1945, waarin verklaard wordt dat Samuel Hartvelds gespolieerde bibliotheek deels teruggevonden is in Füssen en overgebracht naar Frankrijk, maar dat de belangrijkste boeken ontbreken, Brussel, Algemeen Rijksarchief 2, Dienst voor economische recuperatie (ORE - DER). Administratie (I 20), nr. 410, fiche 335.
12. 19451016 Bevel tot betalen van 16 oktober 1945 vanwege Samuel Hartveld en [REDACTED] tegen [REDACTED] et al., Beveren, Rijksarchief, Hypotheekkantoor Antwerpen 1 70 0000 (F619A), inv.nr. 93, op datum 23/10/1945.

13. 1945-1950 New York, The Frick Collection, Frick Art Reference Library, Central Correspondence, Dealers, S. Hartveld Gallery (NYC), 1945-1950.
14. 19460108 Vraag van 8 januari 1946 van de Antwerpse dienst van het sekwester aan de Vreemdelingendienst naar de nationaliteit van Samuel Hartveld, Brussel, Algemeen Rijksarchief 2, *Archives du Séquestre de la Brüsseler Treuhandgesellschaft et du Groupe 12*, inv.nrs. 267-269.
15. 19460111 Melding van de Dienst van het Sekwester van 8 januari 1946 aan het Brusselse sekwester van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* dat Samuel Hartveld aangifte deed van twee vazen en een piano, Brussel, Algemeen Rijksarchief 2, *Sekwesters WO II. Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) (I 25), nr. 285, f. 997.
16. 19460112 Vraag van de Dienst van het Sekwester van 8 januari 1946 aan de Antwerpse Vreemdelingendienst naar de nationaliteit van Samuel Hartveld en antwoord van 12 januari, Antwerpen, Felixarchief, Vreemdelingendossiers, inv.nr. 481#289982.
17. 19460410 Handlichting door Samuel Hartveld aan diverse schuldenaren, erfgenamen van Paul en Clementina Braeckmans-Peeters, die in 1936 67.000 BEF van Hartveld leenden, Beveren, Rijksarchief Antwerpen, Notariaat, Notaris Fernand Istas (R02), inv.nr. 27787, op datum 10/04/1946.
18. 19460426: Antwoord van de dienst sekwester aan advocaat Paul Speyer dat er geen rekeningen op naam van Hartveld gevonden zijn, Brussel, Algemeen Rijksarchief 2, *Sekwesters WO II. Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) (I 25), nr. 285, f. 1136.
19. 1945-1947 *Claims* door de Belgische diensten bij de Amerikaanse over de bibliotheek Hartveld, Washington DC, NARA, *Record Group 260, Restitution Claim Records*, NAID:34698609.
20. 19470712 Brief van 12 juli 1947 van [REDACTED] aan Samuel Hartveld, Antwerpen, Letterenhuis, inv.nr. W973_B1.
21. 1947-1950 *Officiële naamlijst der telefonen: Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen*, 1947, 1948, 1949 en 1950, Antwerpen, Felixarchief, inv.nrs. BIB-TB#19 resp. 20 resp. 21 resp. 22.
22. 19480114 Onderzoeksdossier van het krijgsauditoraat lastens René Van de Broek, zonder gevolg geklasseerd op datum van 14 januari 1948, Beveren, Rijksarchief, Krijgsauditoraat Antwerpen (R654A), inv.nr. 9120 ZG.
23. 19481228 Aankoopdossier van het schilderij *Portret van bisschop Antoon Triest* door de stad Gent, Gent, Museum voor Schone Kunsten, inv.nr. 1948-Z, houdende o.a. brieven van René Van de Broek van 3 april 1943, 8 juni 1948 en 15 juni 1948, vergaderverslagen van de Museumcommissie en brieven van de conservator, alsook notitie van de aankoopbeslissing van het College van Burgemeester en Schepenen van 28 december 1948.

24. 19490419 Testament van Samuel Hartveld van 19 april 1949, verleden in New York, zie o.a. afschrift in het aanvraagdossier voor de erkenning van [REDACTED] als politiek gevangene, stuk 39: 19541012.
25. 19490703 “*Au Musée d’Anvers: Le 350e anniversaire d’Antoine van Dyck*”, *Le Soir*, 3 juli 1949.
26. 19490901 Aanvaarding, bij gemeenteraadsbesluit van 1 september 1949, van de schenking van de gravure *De aanbidding der Koningen* (Lucas Van Leyden) door Samuel Hartveld aan het stedelijk prentenkabinet; de aanvaarding van de gift werd al door de Commissie voor Wetgeving en Rechtszaken in zitting van 24 augustus 1949 positief geadviseerd, waarna het College van Burgemeester en Schepenen bij ‘vertoog’ van 25 augustus 1949 de aanvaarding aan de Raad had aanbevolen; blijkens een bericht van conservator [REDACTED] was de gravure op 11 juni 1949 al in het bezit van het prentenkabinet; de waarde werd geschat op 500 BEF; een bedanking dd.30 mei 1949 werd naar de Otto Veniusstraat 3 gestuurd, zie Antwerpen, Felixarchief, Stadsbestuur Antwerpen, inv.nr. 2198#250.
27. 19490904 Aankondiging van de schenking van de gravure in *Het Nieuws van den Dag* van 4 september 1949.
28. 19490909 Overlijdensbericht Samuel Hartveld en bedanking voor de rouwbetuigingen vanwege de familie in *Le Soir* van 9 resp. 16 september 1949.
29. 19500616 Vonnis van de Rechtbank van Eerste Aanleg Antwerpen van 16 juni 1950 houdende aanstelling van notarissen voor de vereffening-verdeling van de (Belgische) nalatenschap van Samuel Hartveld en toekenning aan [REDACTED] van de vooruitneming op basis van de wet van 27 april 1865, *Rechtskundig Weekblad*, jaargang 14, 1950-51, kol. 509-514.
30. 19501115 Veilingcatalogus *Paintings by old masters, Vivarini [...] property of estate of late Samuel Hartveld [...]*, New York, Parke-Bernet Galleries, 1950, Paris, Bibliothèque Nationale de France, not.nr. FRBNF36528337. [Van de 96 loten worden er 13 expliciet vermeld als ‘Hartveld Estate’.]
31. 19510314 “*Constat de remise*” door advocaat Werner Koll-Moreau namens [REDACTED] en Sonia Hartveld van de Amerikaanse boedelbeschrijving en aangifte nalatenschap (14 maart en 10 mei 1951), Beveren, Rijksarchief, Notariaat Antwerpen (R02), inv.nr. 22.439 (minuten van akten van notaris [REDACTED]).
32. 19510521 Veilingcatalogus *Succession de Monsieur S.H. [Samuel Hartveld], Tableaux, sculptures et objets d’art, Bruxelles, Palais des Beaux-Arts, lundi 21 mai 1951*.
33. 19510524 Voorlopige (dd. 24 mei 1951) en definitieve toewijzing (dd. 7 juni 1951) van Otto Veniusstraat 3 bij openbare verkoop, Beveren, Rijksarchief, Notariaat Antwerpen (R02), inv.nr. 22.439 (minuten van akten van notaris [REDACTED]).
34. 19510613 Inventaris van de nalatenschap van Samuel Hartveld van 13 juni 1951, Beveren, Rijksarchief, Notariaat Antwerpen (R02), inv.nr. 22.439 (minuten van akten van notaris [REDACTED]).

35. 19510710 Veilingcatalogus van de meubels van de nalatenschap Hartveld bij Antwerps verkoophuis De Tavernier op 10 en 11 juli 1951, Beveren, Rijksarchief, Notariaat Antwerpen (R02), inv.nr. 22.440 (minuten van akten van notaris [REDACTED]).
36. 19510926 Aangiftes van de nalatenschappen van [REDACTED] en Samuel Hartveld van 26 september 1951, Beveren, Rijksarchief Beveren, Registratie Antwerpen Successie 1 0000 (F368A), inv.nr. 19, f° 14.
37. 19520409 Bezwaren en bijkomende bewijzen aangeleverd door de erfgenamen aan de notarissen op 9 april 1952, Beveren, Rijksarchief, Notariaat Antwerpen (R02), inv.nr. 22.441 (minuten van akten van notaris [REDACTED]).
38. 19530629 Ontwerp van vereffening-verdeling van 29 juni 1953 (en bezwaren door de erfgenamen), Beveren, Rijksarchief, Notariaat Antwerpen (R02), inv.nr. 22.443 en 22.444 (minuten van akten van notaris [REDACTED]).
39. 19541012 Beslissing van de vierde kamer van de *Commission d'Agréation pour les Prisonniers politiques et Ayants Droit* van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw waarmee aan Samuel Hartveld en [REDACTED] (procedure hernomen door zoon [REDACTED] het statuut van rechthebbende op een vergoeding wordt toegekend wegens de erkenning van [REDACTED] als politiek gevangene, Brussel, Algemeen Rijksarchief 2, *Commission d'Agréation pour les prisonniers politiques et leurs ayants droit* (FICC330), inv.nr. 91.
40. 19541117 Definitieve vereffening-verdeling van 17 november 1954, Beveren, Rijksarchief, Notariaat Antwerpen (R02), inv.nr. 22.446 (minuten van akten van notaris [REDACTED]).
41. 19600212 DER-fiche over *La chasse au sanglier* van Frans Sijnders, toebehorend tot de collectie van Hartveld maar "*poste supprimé de la liste BA, cf. l BA du 12.2.60*", Brussel, Algemeen Rijksarchief 2, Dienst voor economische recuperatie (ORE - DER). Administratie (I 20), nr. 470, fiche 89-91.
42. 20231003 *Claim* van [REDACTED] namens de Sonia Klein Trust en de *trustees* en erven [REDACTED] en [REDACTED], bij brief van 3 oktober 2023, met als bijlagen:
- a. De vertegenwoordigingsvolmacht van de Sonia Klein Trust, ondertekend door [REDACTED] en [REDACTED], aan advocaat [REDACTED]
 - b. De schattingslijst van A. De Heuvel van 28 juli 1942 (66 werken);
 - c. Een Engelse vertaling van het hoofdstuk 7 uit Geert Sels, *Kunst voor Das Reich* (in casu de Franse vertaling *Le Trésor de Guerre des Nazis*);
 - d. Scan van bladzijde 249 van Sels, *Le Trésor...*, met afbeeldingen van de betwiste werken van Gaspar de Crayer (Gent) en Gibbs (Tate).
43. 20241128 Besluit van het College van Burgemeester en Schepenen van de stad Gent van 28 november 2024 tot aanstelling van de adviescommissie.

44. 20250328 *Report of the Spoliation Advisory Panel in respect of the painting "Aeneas and His Family Fleeing Burning Troy" by Henry Gibbs in the possession of the Tate Gallery* dd. 28 maart 2025.
45. 20250331 Brief van 31 maart 2025 van de FOD Financiën, Patrimoniumdocumentatie, houdende eigendomshistoriek van Otto Veniusstraat 3 van 1927 tot 1967.
46. 20250617 Mails van 17 en 23 juni 2025 van [REDACTED] voor *Bezirksrefierung Düsseldorf, Dezernat 15, Angelegenheiten nach BEG / Härtefonds NRW / Bundeszentrale* aan Georges Martyn, mededelend dat geen BEG-claims zijn ingediend op naam van Samuel Hartveld, [REDACTED] of hun kinderen.
47. 20250619 Besluit van het College van Burgemeester en Schepenen van de stad Gent van 19 juni 2025 tot verlenging van de opdracht van de adviescommissie tot 30 september 2025, mede houdende toestemming tot het aanstellen van twee schriftdeskundigen.
48. 20250821 Brief van Mishcon de Reya (LLP) van 21 augustus 2025 namens [REDACTED] aan het Museum voor Schone Kunsten.
49. 20250831 Verslag van schriftdeskundige [REDACTED] van 31 augustus 2025 m.b.t. de brief van 5 juli 1945.
50. 20250916 Verslag van schriftdeskundige [REDACTED] van 16 september 2025 m.b.t. de brief van 5 juli 1945.